TC

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İLKÖĞRETİM ANABİLİM DALI

SINIF ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI

OSMANLIDAN CUMHURİYETE SIBYAN MEKTEPLERİNDE YENİLİK VE GELİŞMELER

Şadiye YILMAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Süleyman BÜYÜKKARCI

KONYA–2009

ÖNSÖZ

"Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler" isimli bu araştırma Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Süleyman Büyükkarcı'nın yönetiminde tez çalışması olarak hazırlanmıştır.

Bu çalışma ile Osmanlı eğitim sistemindeki ilköğretim kurumu niteliğinde olan sıbyan mekteplerinin zaman içinde geçirdiği değişim tespit edilmeye çalışılmıştır. İlköğretim kurumları konusunda Osmanlı Devleti'nde yapılan doğru ve yanlış tüm çalışmalardan ders alınması çalışmanın amacına ulaşmasını sağlayacaktır.

Çalışmalarımda beni yönlendiren ve bana yol gösteren danışmanım Sayın Prof. Dr. Süleyman Büyükkarcı'ya ve desteklerini her zaman hissettiğim aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Şadiye YILMAZ

Konya 2009

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin Selçuklulardan ve İslam ilkelerindeki eğitim kurumlarından aldıkları ilköğretim seviyesindeki okullara "sıbyan mektebi" adı verilmektedir. Osmanlıların kurdukları eğitim sisteminin ilk basamağını sıbyan mektepleri oluşturmaktaydı.

Hem İslam dininin eğitime önem vermesi hem de okulların devlete bağlı olmadan vakıf yoluyla kurulmaları yaygınlaşmalarını sağlamıştır. Zaman içinde sistemleri bozulan ve çağın gerektirdiği eğitimi veremeyen sıbyan mekteplerinde Tanzimat döneminden itibaren yenileşme çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Ancak bu okulların, sistemleri bozulduktan sonra artık yeniliğe açık olmayan medreselerin etkisinde olmaları sebebi ile hedeflere ulaşılamamıştır.

Osmanlı devletinin son dönemlerine doğru sayıları iyice azalan sıbyan mektepleri Cumhuriyet döneminde yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte kaldırılmışlardır.

Anahtar kelimeler: Türk Eğitim Tarihi, Osmanlı, Sıbyan Mektebi.

SUMMARY

RENOVATIONS AND DEVELOPMENTS AT THE SIBYAN SCHOOLS FROM THE OTTOMAN EMPIRE TO TURKISH REPUBLIC

The schools at primary level that The Ottoman State adopted from Seljuks and the education system in Islamic countries are called “Sibyan Mektebi” (Ottoman Primary-Elementary School). Those schools were the first step in the education system that the Ottomans established.

The fact that Islam holds education in high esteem and that the schools were opened through foundations without state affiliation helped them become widespread. Efforts to innovate Sibyan schools, whose systems were impaired in time failing to provide the education that the age required, started as of the Tazminat period (the reform period in the Ottoman Empire). Yet, targets could not be achieved due to the influence of madrasahs, which were resistant to change after their systems were out of order any longer.

What few sibyan schools remained in the last years of the Ottoman State were abolished in accordance with the Law of Unification of Education that came into force during the republic period.

Key words: History of Turkish Education, Ottoman, Sibyan Mektebi.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

Bilimsel Etik Sayfası ii
Tez Kabul Formu iii
Önsöz iv
Özet v
Summary vi
İçindekiler vii
GİRİŞ 1
1. Araştırmanın Konusu 1
2. Araştırmanın Amacı 2
3. Araştırmanın Önemi 3
4. Yöntem ve Planı 3

BİRİNCİ BÖLÜM

Geleneksel Omsnalı Eğitim Sistemi ve Sıbyan Mektepleri 5
1. 1. Geleneksel Osmanlı Eğitim Sistemi 5
1. 1. 1. Fatih Sultan Mehmet'in Eğitim Anlayışı 7
1. 2. Geleneksel Osmanlı Eğitim Sisteminde Sıbyan Mektepleri 7
1. 2. 1. Tanımı 7
1. 2. 2. Kuruluşları, Yönetimleri ve Denetimleri 8
1. 2. 3. Öğrenciler 11
1. 2. 4. Öğretmenler..... 14
1. 2. 4. 1. Öğretmenlerde Aranan Kişilik Özellikleri 15
1. 2. 4. 2. Öğretmenlerin Ücretleri 15
1. 2. 4. 3. Öğretmenlerin Toplum Üzerindeki Etkileri 17
1. 2. 5. Ders Programları 17
1. 2. 6. Metod ve Teknikler 20
1. 2. 7. Disiplin 22

İKİNCİ BÖLÜM

Literatür Taraması 23

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Osmanlı Eğitiminde Batılılaşma 27

3. 1. Tanzimat Öncesi 27

3. 2. Tanzimat Dönemi 31

3. 3. II.Abdülhamid Dönemi 36

3. 4. II.Meşrutiyet Dönemi 39

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler 41

4. 1. İlköğretimi Yayma Çabaları 42

4. 2. Öğretmenlerin Statüleri ve Yetiştirilmeleri 46

4. 3. Ders Programları 51

4. 4. Metod ve Teknikler, Disiplin 55

4. 5. Araç ve Gereçler 58

4. 6. Yönetimleri ve Denetimleri 59

4. 7. Kurulan Yeni Okul Sistemi 60

SONUÇ 65

KRONOLOJİ 68

KAYNAKÇA 70

EKLER 74

Ek-1 74

Ek-2 76

ÖZGEÇMİŞ 81

GİRİŞ

Giriş bölümünde çalışmanın fikirsel yönden temelini oluşturan araştırmanın konusu, amacı, önemi, yöntem ve planı açıklanacaktır.

1. Araştırmanın Konusu

Eğitim ve öğretim; siyasi, dini, hukuki ve ekonomik konularla etkileşim içindedir. Bu sebepten toplumları etkileyen konuların başında gelmektedir. Bir toplumun köklü bir kültür oluşturabilmesi için sağlam bir eğitim sistemine ve iyi yetiştirilmiş vatandaşlara sahip olması gerekmektedir. Başarısız olan bir eğitim öğretim, toplumların ilerleyemeyişinin hatta geriye gidişinin nedeni olur.

Bir medeniyetin ilerleyebilmesi için gerekli olan eğitim aileden başlayan, okullarda ve hayatın içerisinde devam eden bir süreçtir. Önemli olan bu süreç içerisinde bireyin doğru ve düzenli bir şekilde eğitim almasıdır.

Eğitim kurumları toplumun ihtiyaçlarını karşıladıkları sürece yaşamışlardır. Bu işlevlerini yerine getiremedikleri zaman da değişmek ya da yeni kurumlara görevlerini devretmek zorunda kalırlar. Osmanlı Devleti'nde de benzer durumlar yaşanmıştır. Devletin kuruluşu ile göreve başlayan eğitim kurumları 16. yy'a kadar toplumun ihtiyaçlarını karşılamış ancak bu dönemden sonra değişen şartlara ayak uyduramayınca toplumun ilerlemesine engel olmaya başlamışlardır. Ne yazık ki Osmanlı Devletinde yenilenme hiç de kolay olmamıştır. Yılların getirdiği köklü geleneklerden vazgeçip, yeni görüşlere uyum sağlanması oldukça zor olmuştur. Bu durum siyasi çatışmalara neden olmuştur (Koçer, 1987: 1).

Eğitim tarihinin insanlık tarihi ile başladığı kabul edilmektedir. Bu duruma insanların sahip oldukları bilgi ve becerileri diğer insanlarla paylaşma isteği neden olmuştur. Türk eğitim tarihine gelecek olursak; Türk eğitim tarihi, tarihi bilinen ilk Türk toplumları ile başlar. Amacı, en eski tarihlerden günümüze kadar Türk milletinin ürettiği, benimsendiği, geliştirdiği eğitim ve öğretimle ilgili düşünceleri, kurumları, uygulamaları ortaya koymak, insan yetiştirme düzenini ve nasıl bir insan tipi yetiştirmeye çalışıldığını araştırmak, bugünkü eğitim sorunlarımızı en iyi biçimde çözebilmek için geçmişten bir takım dersler çıkarılıp çıkarılamayacağını tartışmaktır (Y. Akyüz, 2005: 1).

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren diğer Türk devletleri ve beylikleri gibi eğitim öğretime önem vermiştir. Ancak yaşanan sosyal ve siyasi problemler eğitimin çağa ayak uydurmasına mani olmuştur. Yaşanan her çağın olumlu ve olumsuz özellikleri eğitimin gidişatına aynı şekilde yansımıştır.

Türk eğitim tarihi içinde önemli bir yere sahip olan sıbyan mektepleri günümüzdeki ilköğretim okullarının birinci kademesine karşılık gelmektedir. Osmanlılarda eğitim dini temellere dayanmaktaydı. Bu sebepten sıbyan mekteplerinde dini eğitime ağırlık verilmekteydi. Dünyevi ihtiyaçlara yönelik bilgiler fazla önemsenmemekteydi. Mekteplerdeki bu durum yenileşme hareketlerinin başladığı dönemden itibaren tartışılmaya başlanmıştır. Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde ise çıkarılan talimat ve nizamnameler ile düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır. Bu düzenlemelerin bazıları sadece kağıt üstünde kalmış bazıları ise uygulamaya konulmuştur.

Sıbyan mektepleri sosyal bir kurum olmaları sebebi ile kültürümüzde ayrıca bir önem taşımaktadır. Çünkü ilkokullar çocukların ailelerinden ve yakın çevrelerinde sonra tanıştıkları ilk sosyal ortamlardır. Ünlü pek çok devlet adamı ve yazar, şair de hayatlarında önemli bir yere sahip olması sebebi ile sıbyan mekteplerine hatıralarında sıkça değinmişlerdir.

Eğitimin ilk basamağı olan sıbyan mekteplerinin Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Cumhuriyetin ilanına kadar geçen zaman içinde kazandığı yenilikler ve çağa ayak uydurma çabaları araştırmamıza konu olarak seçilmiştir.

2. Araştırmanın Amacı

Osmanlıda eğitimin temelini oluşturan sıbyan mektepleri ile ilgili daha önce yapılan çalışmalara baktığımızda sıbyan mekteplerinin karakteristik yönlerini ve eğitim öğretimlerini açıklayan çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu okulların zaman içinde geçirdikleri değişimleri eğitimin unsurları üzerinde sınıflandıran bir çalışma yapılmamıştır.

Osmanlı Devleti'nde varlığını sürdürmüş olan sıbyan mekteplerinin geçirdiği evreleri incelemek ve araştırmak araştırmamızın amacıdır. Bu çalışma ile sıbyan mekteplerinin Türk Eğitim Tarihine olan katkıları bulunmaya çalışılacaktır.

3. Araştırmanın Önemi

Eğitim, ülkemizde yaşanan problemlerin başında gelmektedir. Yaşanan sorunlara bakıldığı zaman eğitimin her kademesinde yanlış politikalar uygulandığı görülmektedir. Özellikle de ilköğretim kademesinde yapılan hatalar, bir sonraki eğitim kademesinde de hata yapılmasına sebep olmuştur.

Eğitimde uygulanan yenilikleri kültürü ile özdeşleştiremeyen toplumların zamanın şartlarına ayak uydurması mümkün değildir. Ekonomik ve siyasi iniş çıkışların eğitimdeki değişikliklere etkisini de düşünecek olursak eğitim seyrinin olumsuz etkileneceği muhakkaktır.

Araştırma, Osmanlı döneminde bu alanda yapılmış çalışmalar incelenerek, geçmişte yapılan hatalardan ders alınması bakımından önemlidir. Sıbyan mekteplerinin tarihi seyri incelendiğinde ilköğretimimizin geçmişi ile bugünü arasında karşılaştırma yapılabilecektir.

4. Araştırmanın Yöntem ve Planı

Bu çalışmada eğitim kurumlarının değerlendirmesi, olayların yaşandığı devrin şartlarına göre ele alınmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın verileri konu ile ilgili yazılmış olan tezler, makaleler, bildiriler ve anılardan oluşmaktadır. Çalışmamızda yazılı materyallerin analiz edildiği doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Bu nitelikli kaynaklar sayesinde araştırmanın geçerliği ve güvenilirliği sağlanmaya çalışılmıştır. Sıbyan mekteplerinin öğretmenleri, öğrencileri, yönetimleri ve denetimleri, ders programları ve kullanılan metod ve teknikleri bütüncül bir yaklaşımla ele alınmaya çalışılmıştır.

Sıbyan mekteplerinin artık tarihe karışmış olmasından ve günümüzde bu okullarda okumuş kişilerin hayatta olmamasından dolayı araştırma yazılı kaynaklardan elde edilen bilgilerle sınırlıdır. Araştırma sırasında çeşitli kaynaklardan faydalanılmaya çalışılmıştır. Bu sırada yaşanılan olaylarla ilgili yazarların farklı görüşleri olduğu saptanmıştır. Bu görüşlerin tamamına çalışmada yer verilerek hem tarafsız olmaya hem de görüşler arasında bir sentez oluşturmaya çalışılmıştır.

“Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler” konulu bu çalışmada Osmanlı eğitim sisteminde ilköğrenim seviyesindeki bu kurumlar eğitim tarihimizde yaşanan gelişmelere paralel olarak incelenmiştir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kısaca Osmanlı Devleti’nin kurmuş olduğu eğitim sistemi açıklanmıştır. Daha sonra bu anlayışa göre sıbyan mekteplerinin devletin kuruluş ve gelişme yıllarındaki durumları başlıklar altında incelenmiştir. İkinci bölümde geçmiş yıllarda konumuz ile ilgili yapılan araştırmalar hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde tarihimiz siyasi olaylara göre dönemlere ayrılmış, eğitim tarihimizde yaşanan gelişmeler bu dönemler altında kronolojik olarak incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise sıbyan mekteplerindeki yenilik ve gelişmeler başlıklara ayrılmıştır. Önceki bölümlerde açıklanan gelişmeler bu başlıklar altında incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GELENEKSEL OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİ VE SIBYAN MEKTEPLERİ

Türkler var oldukları ilk günden beri birçok medeniyeti etkilemiş, aynı zamanda da diğer medeniyetlerden etkilenmişlerdir. Yaşanılan bu etkileşim asla tek konuda olmamıştır. Siyasi, ekonomik ve sosyal unsurların tümü etkilenmiştir. Elbette ki eğitim kurumları da etkilenen unsurların başında gelmektedir. Osmanlılar da Selçuklulardan devraldıkları kurumları kendi anlayışlarına ve devrin gerektirdiklerine göre şekillendirmişlerdir. Orta Asya kültürünün ve ağırlıklı olarak İslam kültürünün izlerini taşıyan eğitim sisteminin Osmanlı Devleti ile aldığı şekil çalışmamızın ilk bölümünü oluşturmaktadır.

Yine bu bölümde Osmanlı eğitim sisteminin ilk basamağını oluşturan sıbyan mekteplerinin Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişme dönemi içindeki durumları incelenecektir.

1. 1. Osmanlı Eğitim Sistemi

Okul; kavram ve kurum olarak Osmanlılara, Anadolu Selçuklularından geçmiştir. Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren ilköğretim hizmetlerinin yürütüldüğü halka açık mektepler kurulmuş ve yaşatılmıştır. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra bu konuda daha belirgin adımlar atılmıştır (Akgündüz, 1986: 36).

13.yy'da Osmanlı devleti kurulana kadar Selçukluların ve beyliklerin ne kadar mektep ve medrese bıraktıkları tam olarak bilinmemektedir. Ancak halkın bütün kesimlerinin mekteplerden yararlandırıldığı kesindir. Medreselerin ise eğitim öğretim kurumu olmasının yanında sağlık merkezi, aşevi ve danışma merkezi olarak da kullanılması sebebi ile eğitim öğretimin arka planda kaldığı söylenebilir (Sakaoğlu, 1991: 17).

Osmanlı devletinde devlet adamları eğitime önem vermişlerdir. Özellikle kuruluş yıllarında birçok medrese açılmıştır. Bu ilk medreselerde asıl amaç pozitif bilimleri öğretmekten ziyade İslam dininin öğretilmesidir. İlerleyen yıllarda ise daha planlı eğitim programları takip edilmiştir. O dönemde pek çok Avrupa ülkesinde

okutulmayan dersler Osmanlı medreselerinde okutulur hale gelmiştir. Ancak medreseler her ne kadar bilim öğretmeye çalışsalar da asıl amaç öğrencileri bu dünya için değil ahiret için hazırlamaktı. Bu kurumlarda konuşulan dil Türkçe olmasına rağmen, dersler Arapça okutuluyordu.

Devrin önemli alimleri ülkede toplanmıştır. Bu hocalara büyük saygı gösterilmiştir. Fatih ve Kanuni döneminde medreselerde birçok ilim ders programına girmiştir. Anadolu'da bağımsızlığını sürdüren beyliklerinde eğitime önem verdikleri bilinmektedir. Osmanlı devleti bu beylikleri de sınırları içine alması ile birlikte iyi "eğitim veren kurumlar kazanmıştır. Rönesans ve reform hareketleri ile Osmanlı medreselerinde verilen başarılı eğitim Avrupa'da da yayılmaya başlamıştır.

Ancak 16.yy'dan sonra medrese sisteminde değişimler başlamıştır. Nakilci, ezberci bir sistem yerleşmeye başlamıştır. İlmiye sınıfını vergi gibi yükümlülüklerden muaf tutulması ve toplumda saygı görmesi, vasıfsız dahi olsa pek çok kişinin rüşvet vererek bu makamlara gelmesine sebep olmuştur. Müderris(*) seçilirken yapılan haksız uygulamalar eğitimin iyice zayıflamasına ve eğitime verilen değerin azalmasına sebep olmuştur. Padişah ve şeyhülislamlardan bu durumu düzeltme çabalarına girişenler olmuş fakat bazı zümreler tarafından engellenmişlerdir. Vakıflar tarafından açılıp idare edilmeleri de bir anlamda özerk olmalarına sebep olmuştur. Vakıfların koydukları şartları değiştirmek kolay olmadığı için medreseler yeniliğe çok da açık olamıyorlardı.

Önemli eğitim kurumlarından bir tanesi de devletin yönetiminde bulunan tek eğitim kurumu olan Enderun Mektepleridir. Fatih Sultan Mehmet döneminde temelleri atılan bu okullar II. Mahmud zamanına kadar sistemi bozulmadan devam etmiştir. Öğrencileri devşirmelerden seçilen bu okullarda müzikten edebiyata, matematikten görgü kurallarına kadar her türlü konuda bilgi veriliyorlardı. Kuruluş amaçları ise devlet hizmeti için eleman yetiştirmek ve aynı zamanda padişaha bağlı kişiler yetiştirmekti. Devşirme sisteminin bozulması ve padişaha yakın kişilerin çocuklarının da bu okula kabul edilmesi ile sistemi bozulmaya başlamıştır. Ayrıca batılı anlamda eğitim veren okulların açılması bu okullara olan ilginin azalmasına

(*) Medreselerde ders veren kişi.

sebep olmuştur. Enderun mektepleri medreselerin tersine yeniliklere açık davrandıkları halde önemlerini kaybetmişlerdir.

1.1.1. Fatihin Sultan Mehmet'in Eğitim Anlayışı

Burada Osmanlı eğitim sisteminin oluşmasında önemli katkıları olan Fatih Sultan Mehmet'e mutlaka değinmemiz gerekir. Fatih sultan Mehmet Osmanlı devletinde eğitim alanında en önemli adımları atan padişahlardandır. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra bu şehri bir kültür ve bilim merkezi haline getirmeye çalışmıştır. Alimleri Müslim gayrimüslim ayrımı yapmadan İstanbul'a davet etmiş onlarla ilmi tartışmalar yapmıştır. Pozitif bilimlere ve felsefeye değer vermiştir. Fatih'in eğitime verdiği önem kurduğu medrese sisteminden de açıkça belli olmaktadır. Bu medreseler öğrencinin beslenme, sağlık ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde tasarlanmıştır. Daha önemlisi ise öğrencilerin özellikle tıp ilmiyle ilgili dersleri uygulamalı olarak öğrenmeleri sağlanmaktaydı.

Fatih Sultan Mehmet, kendi adını taşıyan caminin etrafına Sahn-ı Seman ve Tetimme Medreselerini kurduğu zaman bunların yanına bir de öksüz ve yetim çocukları okutmak için sıbyan mektepleri yaptırmıştır (Gelişli, 2002: 1). Fatih Sultan Mehmet'in sıbyan mektepleri için attığı büyük adımlar vardır. Bu çalışmalar ilerdeki bölümlerde açıklanacaktır. Şimdi ise mekteplerin kısaca tarihçesi, yönetimleri ve mektepleri oluşturan ana unsurlar açıklanacaktır.

1.2. Geleneksel Osmanlı Eğitim Sisteminde Sıbyan Mektepleri

1.2.1.Tanımı

Osmanlıların, Selçuklulardan ve İslam ülkelerindeki eğitim kurumlarından aldıkları ilköğretim seviyesindeki okullara sıbyan mektebi adı verilmektedir.

"sıbyan", Arapçada "çocuk" demek olan "sabi" kelimesinin çoğulu "çocuklar" anlamına gelmektedir (Özön, 1959: 642). Mektep kelimesi ise "yazı yazılan yer" anlamına gelen "ketebe" kelimesinden türemiştir. Mektep kelimesi aynı zamanda "Kur'an öğretilen yer" anlamına da gelmekteydi. Sıbyan mektebi ise 5-6 yaşlarındaki kız ve erkek çocukların 3-4 yıl eğitim gördükleri kurumları ifade etmektedir.

Sıbyan mektepleri; Mekteb-i Sıbyan, Darü's Sıbyan, Muallimhane, Mektephane, Darü'l-ilim, Darü't-talim, Mahalle Mektebi, Taş Mektep gibi isimlerle

anılmışlardır (Kılıç, 2002: 4). Fatih'in Türkçe vakfiyesinde bu müesseselere "darüttalim" denilmekle beraber vakfiyenin Arapçasında mektep tabiri de kullanılmıştır. Fatihten sonrakiler buna "darülilim, muallimhane, mektep, mektephane" de demişlerdir. Hemen hemen her mahallede bulunduğu için halk dilinde "mahalle mektebi" adı ile de anılırdı. Fakat halk arasında ve kültür tarihinden bahseden eserlerde kısaca "sübyan mektebi" denildiği görülmekte ve işitilmektedir (Ergin, 1977: 83). Taş mektep adını ise binaların genellikle taştan yapılması sebebi ile almışlardır. İlerideki bölümlerde açıklanacağı gibi Tanzimat döneminden sonra yenileşme hareketleri ile birlikte yeni isimler de almışlardır.

Mahalle mektepleri köyde, kasabada, kentte açılan birer okul olmaktan çok, "hoca" sıfatı yakıştırılan kişilerin öncelikle Kur'an ı ezberden okumayı ve ibadet yöntemlerini öğrettikleri tek odalı mekanlardı (Sakaoğlu, 1991: 12).

Cami, medrese, kütüphane, imaret, sebil ve hamam gibi alt üniteleri içine alan külliye tarzı mimariler içinde yer almışlardır. Böyle bir külliyenin bulunmaması halinde ise camilere bitişik inşa edilmiştir. İki katlı olan mektep binalarının birkaç odadan ibaret sade yapıları vardır. Alt kat, kömürlük, abdesthane, müstahdem odası ve hela; üst kat ise dershanelerden oluşmuştur (Akgündüz, 1997: 210).

Genellikle kubbeli, geniş büyük bir odadan ibarettiler. Bu odanın yanında hocanın ve kalfasının odası bulunurdu. Okul dışında mümkün olduğu kadar geniş bir bahçesi vardı. Öğrencilerin ders gördükleri oda yani dershane imkanlar el verdiği sürece birkaç basamak merdivenle yukarı çıkılan yerlere yapılırdı. Bu yapı şekli çocukların rutubetten korunmasını engellemek için tercih ediliyordu (Koçer, 1987: 9).

1.2.2. Kuruluşları, Yönetim Ve Denetimleri

Sıbyan mekteplerinin kuruluşu İslamın ilk yıllarına kadar uzanır. İslam dininin yayılmaya başladığı ilk yıllarda okuma yazma bilenlerin sayısı oldukça azdı. İslam dini ve sisteminin birlikte getirdiği bir takım ihtiyaçlar okuma yazmanın teşvikinde önemli rol oynamıştır. Mektepler başlangıçta yazı okulları olarak ortaya çıkmış, okuma ve yazma öğretimini Müslümanlar ele almaya başlayıncaya kadar Kur'an ve

dinin öğretildiği başka bir mekteple bir müddet yan yana devam etmişlerdir (Gelişli, 2002: 1).

Sakaoğlu'nun görüşüne göre ise: "Sıbyan mektepleri en yaygın, en eski ve bilinen eğitim kurumlarıdır. Sıbyan mekteplerinin tarihinin ve başlangıcının nereye dayandığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak "hoca" ve "mektep" sözcükleri Türklerin Anadolu'ya ilk geldikleri yıllardan beri kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu kelimelerin Anadolu da yaşayan eski uygarlıklardan da gelmiş olması muhtemeldir."(Sakaoğlu, 1991: 12).

Sıbyan mektepleri, devlet tarafından kurulmamışlardır. Padişahların, önemli devlet adamlarının ve hayırseverlerin kurdukları vakıflar tarafından yaptırılmışlardır. Çalışanların maaşları ve kurumun giderleri de bu vakıflar tarafından karşılanmıştır. Devlet bütçesinden okullar için pay ayrılmamıştır. Okulların yönetimleri ile vakıflar ilgilenmişlerdir. Burada Osmanlı eğitiminde önemli bir yere sahip olan vakıf sistemini açıklamamız gerekmektedir. Vakıfları kuran hayır sahibi kişilere "vâkıf" denilirdi. Vâkıfların çocuklarına "mütevelli" adı verilirdi. Vâkıflar istedikleri kadar kişi çalıştırabilir ve bu kişilere gerekeli gördüğü maaşı verebilirdi.

Vakıfların talimatnamelerine "vakfiye" adı verilirdi. Bugün bir devletin anayasası, bir hükümetin umumi muhasebe kanunu, bir cemiyetin ve bir şirketin statüsü ne ise bir müessesenin de vakfiyesi de odur. (Ergin, 1945: 8) Vakfiyeler vakıfların idari teşkilatlarını ve nasıl yönetileceklerine açıklık getirirdi. Vakfiyeler dört ana bölümden oluşmaktaydı. Birinci bölümde vakfı kuran kişiden ve kurma amacından bahsedilirdi. İkinci bölümde vakfın gelir kaynakları gösterilirdi. Üçüncü bölümde gelirlerin harcanacağı yerler ve kişiler açıklanırdı. Son bölümde ise vakfı kuranların koydukları kuralları yerine getirmeyenler için uygulanacak ceza açıklanırdı. Bu ceza manevi olan "beddua"dır. Vakfiyelerde belirtilen şartların değiştirilmesi mümkün değildi. Hükümdarlar bile müdahale edemiyorlardı. Ancak mütevelli vakfiyelere uymazsa ve mütevelli(*)nin mürakebe(**) işinden sorumlu olan nazır da bu duruma müdahalede bulunmazsa sıbyan mekteplerinin denetiminden sorumlu olan kadı bu kişileri görevden alıp yerlerine başkasını görevlendirebilirdi.

(*) vakıfların yönetim kurulu.
(**) kontrol.

Vakıflardaki bu katı kurallar fayda sağladığı gibi bazen de zararlı olmuştur. Örneğin bir mahallede yıkılmış bir cami varsa o caminin yıkıntıları kaldırılamamıştır. Ancak aynı sebepten, harabe de olsa bazı binalar günümüze kadar gelebilmişlerdir. Vakıflar bu düzenlerini yüzyıllar boyunca bozmadan korumuşlardır.

Anadolu'da kurulmuş olan sıbyan mekteplerinde Selçuklu etkisi dikkat çekmektedir. Özellikle Konya, Sivas ve Erzurum gibi gelişmiş şehirlerde varlıklı ailelerin ve hükümdarların kurdukları vakıflar sayesine pek çok kurumun yanında sıbyan mektebi de yaptırılmıştır. Sıbyan mekteplerinin yaygın olması İslam dininin eğitime verdiği önemin bir kanıtıdır ancak bu okullardaki denetim ve bakım eksikliği bu okulların asıl amaçlarına hizmet etmesine mani olmuştur.

Eğitim öğretim hizmetlerinden okulun hocası veya mahallenin imamı sorumludur. Denetimlerini de şeyhülislamlığa bağlı olan kadılar yapmışlardır. Şeyhülislamlık makamından burada kısaca söz edecek olursak Osmanlıda eğitim alanındaki en yüksek makamdır. Fatih Sultan Mehmet de bunu kanunnamesinde açıkça belirtmiştir. Şeyhülislamlığın görevi günümüzdeki adalet bakanlığı ve eğitim bakanlığı görevlerini yürütmekti. Ancak ağırlık adalet konularındaydı. Eğitim denetimlerini yukarıda belirtildiği gibi fiilen yapmamışlar kadılar vasıtası ile yürütmüşlerdir.

Okullar üzerinde herhangi bir devlet denetimi yoktu. Her isteyen istediği mahallede bir sıbyan mektebi açabilirdi. Bu okullara "mahalle mektepleri" denilmesinin bir sebebi de budur (Çelenk, 2003: 1).

Sıbyan mekteplerinde öğrenciler ücretsiz olarak eğitim alırlardı. Aynı zamanda yiyecek, giyecek ihtiyaçları karşılanır hatta harçlık bile verilirdi. Bu durum genellikle padişah vakıfları tarafından yaptırılan imarethane yanında kurulan okullar için geçerlidir. Çünkü bazı vakıfların yaptırdıkları okullar öğrencilere yalnızca yiyecek parası yani "gündelik" verebilmiştir.

Mekteplere yaptıran kişinin ismi verilirdi. Bu da mekteplerin günümüzde bile kimin tarafından yaptırıldığının bilinmesini sağlamaktadır.

İstanbul'da kaç sıbyan mektebi olduğu tam olarak bilinmemektedir. Osman Ergin Türkiye maarif tarihi isimli eserinde belirttiğine göre:

Kadınların yaptırdıkları mektepler..…… 47
Hükümdarların yaptırdıkları mektepler…… 10
Paşaların yaptırdıkları mektepler..…… 37
Esnaf ve ağaların yaptırdıkları mektepler……..... 59
Bey, çelebi ve efendilerin yaptırdıkları mektepler…… 45
Toplam…….…… 198

Bu mekteplerin ıslah edilme çalışmalarının yapıldığı yıllarda ise sayıları 360 civarındadır (Ergin, 1977: 89).

1.2.3. Öğrenciler

İslam dininde herkes eğitimle yükümlüdür. Ana baba çocuğun aklı başına gelince okutmaya zorunlu tutulmuştur. Bu nedenle İslam dünyasında olduğu gibi Osmanlılar da çocukları daha çok küçük iken mektebe başlatılırlardı (Aktaran: Akgündüz, 1986: 118). Ayrıca eğitim konusunda kadın erkek da ayırımı yapılmamıştır. Kızlar ve erkekler aynı sınıfın içinde ders görebiliyorlardı. Ancak kızlar sınıfta kendileri için ayrılmış olan bölümlerde oturuyorlardı. Bunun yanında sadece kızların veya erkeklerin kabul edildikleri mektepler olmuştur. Sıbyan mekteplerine hem kız hem de erkek öğrenciler gidebildikleri halde medreselerde sadece erkekler okuyabiliyorlardı.

Öğrencilerin okula başlamaları için belirlenmiş herhangi bir yaş yoktu. Çocuklar Anadolu'da 4 yaşlarında, İstanbul'da 5-6 yaşlarında mektebe gitmeye başlıyorlardı. "Zaman zaman çıkarılan ferman, nizamname ve talimatlarla okula başlama yaşı, öğrenim süresi ve kız çocuklarının eğitimi konusuna açıklık getirilmeye çalışılmıştır. 19.yy'da yayınlanan bir talimatname ile öğrenime başlama yaşı 7 olarak belirlenmiştir. Eğitim süresi de en az 4, en fazla 7 yıl olacaktır. Ayrıca aynı talimatta kız ve erkek çocuklarının beraber okumaları sakıncalı görülmüş, ayrı oturmaları teklif edilmiştir" (Akgündüz, 1986: 118).

Öğrenciler, halk arasında "amin alayı" da denilen "bed-i besmele cemiyeti" isimli tören ile okula başlarlardı. Bu törenler çocukları okumaya özendirir, ana

babalara da çocuklarının okumaları için bir arzu oluşmasına arardı (Akyüz, 2005: 79). Merasim sırasında ortaya konan davetkar tutum ve davranışların çocukta okula ve öğrenmeye karşı olumlu bir ilgi uyandıracağı şüphesizdir. Öğrenmeye başlamanın ilk basamağı olması nedeniyle mekteplerde verilen eğitim ve bu esnada yapılan törenler kişilik oluşumunda önemli ölçüde etkili olmuştur (Bulut, t.y.: 2).

"…O günlerde mektebe başlama merasimi çok cazipti. Kızlara ipekli, süslü esvaplar giydirirlerdi, göğüslerine sırma işlemeli içlerinde elifba cüzü bulunan keseler asarlar, arabaya bindirirler, ayaklarının altına ipekli bir yastık koyarlardı. Başlanacak mektebin çocukları arabanın arkasından gelirler ve öndeki büyük çocuklar ekseriyetle:

Şol cennetin ırmakları,
Akar Allah deyu deyu,
Cennette huri kızları,
Gezer Allah deyu deyu!

diye çocukluğumuzun en meşhur ilahisini söylerler, her mısranın arkasından da küçükler "amin, amin" diye alaya katılır ve gırtlakları patlatıncaya kadar bağırırlardı. Sokaklarda alay geçerken başka çocuklar da sürüye katılır, mektebe kadar giderler. Mektebe başlayacak çocuk, hocanın elini öperek elifbayı tekrar ederlerdi. Ondan sonra bütün çocuklara lokma ve çil para dağıtılırdı. Artık ertesi sabahtan itibaren mektebin kalfası gelir, mahallenin mektebe giden diğer çocukları ile birlikte onu da alır mektebe götürürdü.

Bu alay düğün merasimi kadar mühim sayılır, aileler çok para sarf eder ve Osmanlı devrinin sisteme bağlı içtimai yardım hissine uyarak, o mahallenin birkaç fakir çocuğu da mektebe verilir, masrafları görülürdü…" (Aktaran: Kara ve Birinci, 2005: 76).

Öğrencileri teşvik etmek için yapılan bir başka etkinlik de ilkbahar aylarında yapılan gezilerdir. Bu geziler vakfiyelerde yazmasa bile senede en az bir defa düzenlenirdi. Müsahipzade Celal "Eski İstanbul Yaşayışı" eserinde mektep gezmelerini şöyle anlatır: "İlkbahar mevsimi gelince, mektep gezmeleri başlar. Her mektep kendi civarında bir mesireye gider. Üzeri al ihramdan tenteyle örtülmüş,

defne dallarıyla donanmış, içi pamuk şilte ve yastıklarla döşenmiş öküz arabalarına çocuklar sıra ile bindirilirdi. Talebenin sayısına göre birkaç araba katarı olurdu.

Bazen civar mektepler bir arada gezmeye götürülürdü. Ocaklar yakılır, yemek kazanları konulur, etli pilavlar, bademli, sütlü helvalar pişirilir, çocuklara yedirilir ve orada bulunan davetlilere de ikram edilirdi.

Bu mektep gezmelerine "kapama" denir. Sebebi taş mekteplere vakfedilmiş kapama(*) paralarıydı. Bu paralarla o mektepte buluna fakir çocuklara kapama mevsimi gelince entari, ayakkabı, hırka dağıtılır, mektep gezmesi masrafları da o vakıf paralardan verilirdi.

Bu mektep alaylarına halk da katılırdı. Halkı ve çocukları eğlendirmek için öküz arabalarının önünde davul-zurna çalarak soytarılık eden oyuncular yüzlerini boyarlar, başlarına acayip külahlar giyerek alaca bulaca şalvar, entari ile türlü oyunlar oynayarak sokakları dolduran halkın önünden geçip giderlerdi…" (Aktaran: Kara ve Birinci, 2005: 269). Bu geziler herkes bir araya geldiği için öğrenciler ve aileleri tarafından önemli günlerden kabul edilirdi.

Öğrencilere yapılan bu yardımların yanında Türk eğitim tarihinde çok fazla adı geçmeyen bir âdet vardır. Büyük şehirlerde bulunan padişahların ya da önemli devlet adamlarının yaptırdıkları mekteplerin vakfiyelerinde öğrencilere para, kıyafet ve yiyecek verileceği belirtilmiştir. Yılın belirli bir zamanında sıbyan mektebi öğrencileri Bab-ı Ali'ye getirilip orada çocuklara pilav, zerde yediriliyor ve bahşiş veriliyordu. Bu usulün ne zaman yapıldığı, kaç öğrencinin bundan faydalandığı ve niye yapıldığı hakkında fazla bilgi yoktur. Arşivlerde bununla ilgili vesikalar olmamasına rağmen tarihçiler bu konudan pek bahsetmemişlerdir (Ergin, 1977: 91). Y. Akyüz Türk Eğitim Tarihi isimli kitabında konu ile ilgili bir fermanının belgesini yayınlamıştır. Sultan II. Mahmud defterdarlara İstanbul'daki sıbyan mektebi öğrencilerine 10'ar para bahşiş verilmesi ile ilgili bir ferman göndermiştir. Bu 10 para ile o dönemde 10 tane elma şekeri alınabilmekteymiş (Y. Akyüz, 2005: 80).

(*) Mekteplerin tatil zamanı

1.2.4. Öğretmenler

Osmanlı Türklerinde, hatta Selçuklularda eğitim, öteki İslam ülkelerinde olduğu gibi, ağırlık merkezi dini eğitime dayanan bir sistem yani medrese sistemi idi. Bunun yanında her ne kadar dini eğitimin yanında günlük yaşayışın gerektirdiği bilgilere yer veriliyorsa da, ne onun ilk basamağı olan sıbyan mektepleri ne de kendi içinde bulundurduğu diğer bölümlerde dünyevi ihtiyaçlarını ön plana alan insan yetiştirme amacı güdülmemiştir. Aslında bu türde insan yetiştirme orta çağda Doğu ve Batı dünyasının karakteristik bir niteliğidir. Onun içindir ki bu sistemin ilk basamağını teşkil eden sıbyan okullarının öğretmenleri birer din adamı, müderrisleri ise derecelerine göre, din bilgini veya devrin mantığına az çok aşina olan din adamlarıdır (Koçer, 1987: 5). Kız çocuklarına ait mekteplerin hocaları da genellikle ancak Kuran, Subha-i Sıbyan, Tuhfe-i Vekisi gibi risaleleri okuyabilen yaşlı kadınlardı (Gelişli, 2002: 1).

Medrese eğitimi görmüş hocaların sayısı azdı. Eğitimin ilkeleri bilinmiyor, öğretim metotlarına başvurulmuyordu. Sıbyan mekteplerine öğretmen olacaklar kişiler için de belirli bir devlet politikası oluşturulmamıştı.

Öğretmenlere Osmanlıların ilk devirlerinde “hace”; son devirlerinde “muallim” ismi verilmiştir (Kara ve Birinci, 2005: 24). Öğrencileri çok olan büyük mekteplerde birkaç hatim etmiş, kabiliyetli öğrenciler arasından seçilen hocaya yardım eden kalfa veya kalfalar olurdu. Ayrıca bir temizlikçi hademe, o dönemki ismi ile “bevvab” bulunurdu. Çocukları evlerine götürtüp getiren ve kavga etmelerine engel olan “mubassır” adı verilen görevliler de olurdu. (Bulut, t.y.: 3) Bevvab her sabah çocukları “haydi mektebe” daveti ile çocukları toplar omzunda taşıdığı bir sırığa yiyecek çantalarını asarak onları mektebe iletirdi. Akşamları yine aynı şekilde evlerine dağıtırdı (Kara ve Birinci, 2005: 24).

Çocuklara ders verecek hocanın gücü takati yerinde, zekaca üstün yaşlılardan seçilmesine ve bu kişilerin son derece haysiyetli olmalarına özen gösteriliyordu. Böylece çocukların ilk eğitimlerinde, belli bir olgunluk düzeyine erişmiş kişilerle çocukların yüz yüze gelmesi amaçlanıyordu.

1.2.4.1. Öğretmenlerde Aranan Kişilik Özellikleri

Osmanlı Devletinde eğitim alanında hizmet veren kişiler çevrenin bilgili, faziletli, ahlaklı, şeref ve haysiyet sahibi, saygıdeğer kimseleriydi. Özellikle Sıbyan Mektebi hocaları içinde bulundukları sosyokültürel ortamla çok iyi kaynaşmış ve toplumun bir parçası olmuşlardı. Bu nedenle saygın, danışılan, rehber kişilerdi." (Aktaran: Y. Akyüz, 2005: 83).

Görevlilerde aranan kişilik ve meslek nitelikleri padişah vakfiyelerinde belirtilmiştir. Fatih vakfiyesinde açtığı ilk mektebin bulunması gereken özellikleri şöyle belirtir: "Nefs-i enfes sahibi ve rıza-yı hak talibi olup etfali talime ikdam eylemeli ve kalfanın da muallimi evvelinde talim eylediğini eftale kekrir ve affı ile ifade eylemeli." Vakfiyedeki bu satırın bugünkü okulda anlamı şöyledir: "Muallim çok iyi bir mizaca sahip olacak, Tanrıyı hoşnut etmek amacı ile davranacak, çocukları eğitmek için gayret gösterecek, yardımcısı da onun öğrettiklerini tekrar ve müzakere ettirecek, görevini ağır bulup sevmemezlik etmeyecek ve çocuklara bilmedikleri konuları güzellik ve yumuşaklıkla anlatacak (Y. Akyüz, 2005: 83).

Kanuni Sultan Süleyman ise ilk tahsil hocasının niteliklerini şöyle sıralar: "...Ehl-i Tecvid, Hafız-ı Kelam-ı Mecid, İlm-î Kıraatle ferid ve Salah-ı Siyasetle Reşid, Sevayib-î Mecayib-i töhmetten masun ve zühd-ü felâh ile messum ve ilm-i fıkha vakıf ve vacibat ve sünnet-i salata arif kimse." (Aktaran: Bozdemir, 1991: 39).

Vakfiyelerde öğretmenin niteliklerinden başka kalfa ve kayyım ile ilgili olarak da çeşitli nitelikler sıralanmıştır. Bu görevlere getirilecek kimselerin bilhassa "salih, mutedeyyim ve mitakki" olmalarına bakılmıştır.

1.2.4.2. Öğretmenlerin Ücretleri

Türklerin İslamiyeti kabul etmelerinden sonra, birçok toplum hizmeti vakıf yoluyla sürdürüldüğü gibi, eğitim-öğretim hizmetleri de (istisnalar hariç) yüzyıllarca devlet bütçesinden karşılanması gereken bir kamu hizmeti olarak düşünülmediği için, vakıf yoluyla fertler tarafından sağlanmıştır. 18.yy'da vakıf harcamalarının %30'u ibadet hizmetlerine (cami vs.), %28'i eğitim-öğretim hizmetlerine ayrılmıştı (Y. Akyüz, 2005: 102).

Osmanlı döneminde eğitim, halkın tüm kesimlerinin yaralanabileceği bir hizmet halini almıştır. Ancak son dönemlere kadar öğretmenlere devlet tarafından maaş bağlanmamıştır. Bu nedenle eğitim özel eğitim niteliğindedir. Pek çok veli özel öğretmen tutmuştur. Ücret konusu ise veli ve öğretmen arasında çözümlenmiştir.

Öğretmenlerin ücret alıp almayacağı konusu İslâm eğitimcilerini yakından ilgilendirmiştir. Sadece yazı gibi dünyevi konular için değil Kur'an öğretmek için de kazanç elde etmek uygun görülmemiştir.

Sıbyan mektepleri de önceleri ücretsiz eğitim kurumları olmalarına rağmen bazı vesilelerle öğrenci velilerinin hocaya çeşitli mal ve para hediye etmeleri adet olmuştur. Memur olan velilerin hocaya her ay bir para vermesi âdeti de vardı. Çiftçilikle uğraşan veliler bağışı buğday ve ürünlerle yaparlardı. Çocuğun öğrenim seviyesi yükseldikçe hocaya hediye verilirdi. Bu hediye velilerin kudretine bağlı idi. Kimi kumaş getirir, kimi mal takdim ederdi. Koyun sahibi olanlar koyun hediye ederlerdi. Kunduracı ise hocaya veya refikasına bir kundura yaparlardı (Akgündüz, 1986: 125).

Bu okul öğretmenlerinin batıda görüldüğü gibi bazı el sanatları ile hayatlarını sağladıkları görülür. Kış aylarında okulun odun ve kömürünün sağlanması gene çocuk velilerinin üzerlerine aldıkları bir durumdur. 18.yy'a kadar batıda bu çeşit ilkokullarda öğretmenin sepet ördüğü, takunya yaptığı, saat tamir ettiği ve hatta ders sırasında bu işlerle uğraştığı görülmüştür (Dağ ve Öymen, 1974: 206).

Sıbyan Mektebi hocalarına verilen hediyeler komşu vakfiyelerde ve resmi belgelerde de geçmektedir. Bazı vakfiyeler hediye verilmesi konusunda esnek ifadeler kullanırken, bazılarında ise bunu kesinlikle yasaklayan ifadelere rastlanmaktadır. Mesela D. Ebubekir Paşa vakfiyesinde "...Sıbyandan haftalık namıyla bir akçe ve bir habbe almaya..." şeklinde kesinlik ifadeleri vardır (Akgündüz, 1986: 125).

1.2.4.3. Öğretmenlerin Toplum Üzerindeki Etkileri

Osmanlı Devleti'nde eğitim dini nitelikteydi, dolayısıyla öğretmenlerde aynı zamanda bir din adamı idi. Sıbyan Mektebi öğretmenleri bu özelliği ile o toplumun günlük olayları olan, ibadet, düğün, ölüm, evlenme, boşanma vs. gibi olaylarla görevli idi. Ayrıca Sıbyan Mektebi öğretmenleri, kırsal yörelerde çevresindeki halk gibi tarlasında çalışır, köylü ve köylü sorunları ile iç içe yaşardı. Hocaların saygınlığını artıran önemli bir nedende onları genellikle orta ve daha ileri yaşlı, ağırbaşlı, çoluk çocuk sahibi olmaları idi. Bu çocuk velileri ve halk tarafından güven verici bir durum olarak değerlendiriliyordu. Hocalar halkla kaynaşık olmakla beraber herkese senli benli ve laubali davranmazlar ve mahalle dedikodularına karışmazlardı (Y. Akyüz, 2005: 84).

Hz. Muhammed'in bazı sözleri de bilim adamlarının ve hocaların saygınlığını arttırıyordu: "Peygamber, bilginler, peygamberlerin varisleridir, onları sayan Allah ve peygamberleri saymış olur.", "Bilginlere itaat ediniz. Çünkü onlar dünya ve ahiretin kandilleridir" demiştir. Hz. Ali'ye de; "Bana bir harf öğretenin kırk yıl kölesi olurum" sözü atfedilmiştir. Böylece hoca geleneksel ve dindar Osmanlı toplumda, toplumsal ve dinsel görevleri olan, çok çeşitli hizmetlerinden vazgeçilemeyen, "hakkı ödenmez, ana babadan önde" adeta kutsal bir kişi idi (Dağ ve Öymen, 1974: 237).

1.2.5. Ders Programları

Sıbyan mekteplerinde eğitim ve öğretim işleri belirli bir yönetmeliği ve programı olmadığı için geleneklere göre yürütülürdü. Bu okulların eğitim öğretim bakımından Kur'an mekteplerinden etkilendiklerini söylenebilir (Gelişli, 2002: 3). Okulları kuran vakıfların vakfiyelerinde belirttikleri şartlara uygun dersler takip ediliyordu. Önceki bölümde belirtildiği gibi vakfiyelerin şartlarının değiştirilmesi zordu. Bu da sıbyan mekteplerinin yenilenmelerine engel teşkil ediyordu.

Ders programları; Kur'an-ı Kerim, namaz sureleri ve duaları, namaz ve diğer temel dini bilgileri vermek üzere hazırlanmıştı (Bozdemir, 1991: 24). Diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi eğitim dini esaslara dayalı idi. Eğitimin bu durumu karşısında devrin âlimleri arasında fikir ayrılıkları yaşanmıştır. İbn Haldun'a göre çocukların eğitilebilecekleri yaşlarda kalplerine Kur'an sevgisi aşılanmalıdır. Çünkü

daha sonra eğitim almayacak bireyler hiç değilse bu sevgiyi almalıdırlar. Bunun karşısında olan âlimler de vardı. Diğer âlimlere göre çocuklara anlamını bilmedikleri şeyleri öğretmek büyük bir yanlışlıktı. Öğrencilere önce yazı dersinin öğretilmesi daha uygun görülmüştür. Fatih döneminden sonra müfredata yazı dersi de eklenmiştir.

II. Bayezid'in camisinin yanına yaptırdığı sıbyan mektebine ilişkin olarak vakfiyesinde yer alan şu satırlar yazıldığı dönemde mekteplerin program ve çalışmasını göstermektedir: "Muallim, cumadan gayrı günlerde, otuz oğlancığa, gereği gibi Kur'an okutup öğrete ve eski derslerini dinleye, namaza ilişkin şeyleri okuta ve öğrete, te'dipe muhtaç olanları te'dip ede, akşam çocuklara destur (eve gitme izni, serbest bırakma) verilince vâkıfın ruhu için dua ettire." I. Mahmud'un annesi Galata'da yaptırdığı mektebin vakfiyesinde bir meşk hocasının çocuklara güzel yazı yazmasını öğretmesini istemiştir. Ancak bu düşüncenin yazılı olarak ifadesi değil, sadece şeklen güzel yazı yazılmasını ifade etmektedir. Bu yüzden de mektebi bitirdikten sonra bile kendi isimlerini yazamayan öğrenciler vardı (Y. Akyüz, 2005: 79).

Sıbyan mektepleri ile ilgili bilinen en temel ders olan Kur'an, İslam dininin de ana kaynağıdır. Bu nedenle kutsal kitabın öğretilmesi, velilerin çocuklarına karşı bir görevi olarak kabul edilir. Kur'an-ı Kerim'in öğretilmesi ve ezberlenmesi hakkında Hz. Peygamber tarafından söylenen sözler Müslümanların bu konuya önem vermelerini sağlamıştır. Mekteplerde Kur'an dersinin yer alması yüzyıllar boyunca İslam geleneği olarak sürdürülmüştür. Avrupa'da ise aydınlanma çağından sonra ilkokul programlarında din derslerinin yanında okuma yazma ve aritmetik de yer almaktaydı.

Sultan II. Mahmud'un da 4 Aralık 1739 tarihli vakfiyesinde çocuklara güzel yazı öğretmek üzere bir hat hocası atandığı bilinmektedir ("sanal", 2007: 1).

Bu okulların amacı, genel olarak çocuğa tecvid kurallarına uygun Kur'an okumayı öğretmektir. Çocuğun eline, harekeli Kur'an metnini okumaya yardımcı olan bir alfabe kitabı verilir ve bireysel öğretim metoduyla okumanın esasları öğretilmeye çalışılırdı. Aynı bireysel metodla dini bilgiler, yazı yazmayı öğretmek ve "kara cümle" denilen dört işlemin kurallarını belletmek de okulun görevi içinde

bulunmaktadır (Cicioğlu, 1985: 7). Aile öğrencinin hafız olması için talepte bulunursa Kur'an'ı ezberlemesi için çalıştırılırdı. Derslere "besmele" ve "hamdallah" ile başlanırdı. Okulların hafta sonu tatilleri de vardı (Ergün, t.y.: 2).

Osman Ergin Türkiye Maarif Tarihi isimli eserinde durumu şu sözlerle açıklamıştır: "Sübyan mektepleri çocuklara Kur'an okutmak, namaz kılınması usullerini ve namazda okunacak ayetleri ve duaları öğretmek ve biraz da yazı yazdırmak gibi üç gaye ile kurulmuşlardır. Buradaki yazı kaligrafi karşılığıdır. Yoksa yazı yazmayı yani bir şeyi kaleme almayı öğretmek demek değildir. Buna mukabil ameli hayatta onlara yarayacak hesap, dünyayı tanıtacak coğrafya, geçmiş zamanı bildirecek, geleceklerinden ibret aldıracak tarih gibi derslerin ve bilgilerin bu mekteplerin kapısından içeri sokulmadığı görülüyor. Türkçeye ise hiçbir yer verilmemiştir. Taaccübe mahal yok! O devirlerde bu dersler daha büyük ve daha esaslı birer ilim müessesesi olan medreselere ve mektepler bile sokulmamıştı.

Yazı ve meşk muallimi bile talebeye meramını anlatacak alelade yazıyı ve Türkçenin imlasını yani yazılış ve okunuş şeklini öğretmez, Arap yazıları ve Arapça metinler üzerinde nakkaşlık ve kopyacılık yaptırırdı. Bundan dolayıdır ki bu mekteplerden çıkanlar iyi bir nakkaş, iyi bir kopyacı olurlar, fakat dertlerini anlatacak iki satırlık bir mektup yazamazlardı.

Açık Türkçe yazı yazmanın ve konuşmanın kaba bir hareket sayılması, Osmanlıca denilen o zamanki Türkçeyi iyi yazabilmenin ise ancak Arapça ve Farsça öğrenmeye mütevakkıf bulunması da bu tarzda harekete sebebiyet veriyordu." (Ergin, 1977: 86).

1781 yılında I. Abdülhamid'in yaptırmış olduğu Hamidiye Mektebin vakfiyesinde mektebin ders programında Arapça ve Farsçanın da olduğu görülmüştür. Bu istisnai durumun sebebi ise bu mektebin Bab-ı Ali'ye yakın olmasıdır. Buraya memur olacak kişilerin bu dersleri okumasının gerekli oluşu etkendir.

Mektepler mahalle içinde olduğu için çocuklar öğle yemeklerinde genellikle evlerine giderlerdi.

Sıbyan mektepleri sınırlı ders programları sebebi ile kimi yazarlar tarafından tam bir eğitim kurumu olarak kabul edilmemektedir. "Sıbyan mekteplerinin günümüzdeki herhangi bir eğitim kurumu ile bağdaştırılması mümkün değildir. Çünkü Sıbyan mektepleri ne okul öncesi, ne de temel eğitim kurumudur. Kuruluş amacı da öğrencilere Kur'an okumasını, namaz kılmasını öğretmektir. Bazen basit matematik işlemleri, ilahi ve marşlar da öğretilmiştir. Bu haliyle sınırlı bir eğitim programı içermektedir. Okuldan ziyade bir "ders ünitesi" olarak kabul edilebilir." (Bulut, t.y.: 2)

Sınıf geçme sistemi uygulanmamaktaydı. Bunun yerine öğrenciler başarı seviyelerine göre gruplanmaktaydılar. Sınıf geçme sistemine ancak 1846 yılında geçilebilmiştir.

1.2.6. Metot Ve Teknikler

Sıbyan mekteplerinde öğrenciler ders veren hocanın etrafında halka seklinde oturmaktaydılar. Derslikler aşağı yukarı 30 kişilikti. Her çocuk hocanın önüne gider, dersini okur, yerine döner ve birçok defa tekrar ederdi. Gözleme, araştırmaya, öğrenmeye ve eğitime imkan vermeyen; duyduğunu ezberlemeye, gördüğünü tanıma yöntemiyle sürüp giden bir okuma amacı vardı (Gelişli, 2002: 3).

Tek derslik ve tek öğretmen sisteminin kötü yönlerinin yanında, aile yaşantısı ve samimiyet havası verdiği için olumlu olarak kabul edilen yönleri de vardır ("sanal", 2007: 1). Bu konuda aynı görüşü savunan Akgündüz konuya şu cümlelerle açıklık getirmektedir: Sıbyan mektebi programlarında büyük ölçüde bireyselleştirilmiş bir öğrenme-öğretme stratejisi uygulandığı bilinmektedir. Bu cümleden hareketle teorik öğrenme tecrübeleri; sınıf sistemi yerine, başarı ilkesine bağlanmış rahle ve minder de somutlaşan esnek iç örgütlenme çerçevesinde muallimin öğrencilerine dersi tek tek okutması, daha sonra bu dersin hocanın yardımcısı halife ile tekrarlatılması ve nihayet belirli konuların toplu tekrarı gibi çocuk psikolojisine uygun alt tekniklerle kılavuzlanmıştır. Kısacası sıbyan mekteplerinin öğrenme-öğretme süreci, sanıldığı gibi ezbere münhasır kör bir süreç değil, teorik bazda yöntem zenginliği olan çocukların öğrenme motivasyonunu güçlendiren, bu arada şahsiyet yapılanmasını güçlendiren- bir dizi eğitici ders dışı

etkinliklerle- çocuk psikolojisine uygun ve eğitimi oyuna dönüştürücü dinamik bir süreç niteliği arz etmektedir (Akgündüz, 1997: 207–208).

Mahalle mekteplerinin gözleme, tartışmaya, öğrenmeye ve eğitime olanak vermek yerine; salt duyduğunu ezberleme, gördüğünü tanıma yöntemiyle sürüp giden amacı Tanzimat'a kadar değişmedi. Sıbyan mekteplerinde "yazı" öğretmek ancak 1830'lu yıllarda düşünülebildi ve yalnızca İstanbul için geçerli oldu. Batıdaki öğretim metodlarını bilen aydınların yetkililere sunduğu raporlarda "hocanın sınıftaki bütün öğrencilere birden ders göstermesi" öneriliyor; fakat yetkililer "Dört beş yaşında, okula yeni başlamış çocukların her biri, hocanın önünde harfleri tek tek tanımadan, hepsini birden nasıl öğrenirler? Ya hocalar 15-20 çocuğun karşısında nasıl ders verirler? diyerek şaşkınlık belirtiyorlardı. 1839'da rüşdiyeler için hazırlanan bir rapordaki "Çocukların mutlaka okula verilip yetenekleriyle orantılı biçimle yazı öğrenmeleri; hocanın çocuklara harfleri ve heceleri tanıtması; dersini ilerleten öğrencilerin, yenilere yardımcı olmaları" önerisi güç bela kabul edildi. Ama Tanzimat'ın ilk yıllarında bile amaç, yazdırmak değil okutmaktı. Bunda da Kur'an okumanın okuyana ve okutana kazandıracağı sevap etkiliydi (Sakaoğlu, 1991: 41).

"Mektep ortamı, hocanın kişiliği, öngörülen dersler her şey, okul çağı çocuğunun fiziksel ve ruhsal yapısına tersti. 10.yy'da Endülüslü Ebubekir İbnü'l – Arabi'nin "öngörülen eğitimin çocuk düzeyinin çok üstünde olmasının, çocuğa okuma yazmadan önce Kur'an'ın öğretilmesinin yanlış ve sakıncalı olduğunu" belirtmesine karşın 1847'de bir takım talimatnamelerin yürürlüğe girmesine kadar herhangi bir düzenleme yapılmamıştır." (Sakaoğlu, 1991: 13).

Sıbyan mektepleri eğitim öğretim araç ve gereçleri bakımından yetersizdiler, kitap haricinde harita, küre sıra gibi araç gereçlerin hiç birisi yoktu. Yazı dersleri de programa çok sonralardan konulduğu için defter, kalem, kağıt gibi malzemelere uzun zaman ihtiyaç duyulmamıştır (Gelişli, 2002: 7). Çocukların okuma yazma hevesini artırmak için elifbalar şimdikinden daha süslü basılır, baş tarafı boyalı ve yaldızlı olurdu. Bazı zengin aileler ise yazma tezhibli hatta ailenin eskilerinden kalma elifbalardan ders okuturlardı. Harfleri işaret etmek üzere kullanılan hilaller pirinç, vakfon, gümüş hatta altından yapılarak herkes haline göre bir türlüsünü alırdı (Ergin, 1977: 95).

1.2.7. Disiplin

Sıbyan mekteplerinin en büyük özelliği öğrencileri birbirine sevgi, büyüklerine saygı ve devrinde toplum düzeni demek olan dini kurallar disiplini içinde yetiştirmiş olmalarıdır (Gelişli, 2002: 3).

Müslüman toplumlarda öğretimi sağlamak için dayak ile disiplini sağlama yoluna gidilmekteydi. Aileler çocuklarını sıbyan mekteplerine gönderirken hocalarına günümüzde bile hala kullanılan "eti senin kemiği benim" sözünü söylerlerdi. Dolayısıyla dayak, anne ve babalar tarafından da meşru görülürdü. Hem aile içinde hem de okulda dayağın çocuğa terbiye ve ahlak kazandıracağı düşünülüyordu. Bunun yanında öğrencileri ders sırasında ödüllendirmek adına yapılan çalışmalar oldukça yetersizdi.

İslami eğitim geleneği, çevre kültür ve medeniyetlerle etkileşim çerçevesinde dini değerlerle çelişen bazı adetleri bünyesine almış ve cezalandırma babında falaka denilen vasıta temel eğitim anlayışında kısmen yer edinmiştir (Akgündüz, 1997: 208). Falaka erkek öğrencilerin disiplini için kullanılırken, kız öğrencilerin ise ellerine sopa ile vurulurdu. Bunun yanında hoca öğrenciyi ayakta tutabilir ya da kömürlüğe kapatabilirdi.

Bu mekteplerde güneşin doğuşundan itibaren başlayan faaliyet bütün gün devam ederdi. Hocanın görebileceği bir yerde çocukların devam durumlarını gösteren "geldi-gitti tahtası" asılı dururdu. Hocanın yanında falakanın yanında en uzunu sınıfın en uzak köşesine kadar uzanabilecek şekilde sopalar bulunurdu (Aktaran: Kara ve Birinci, 2005: 24).

Bu bölümde sıbyan mekteplerinin Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişme yıllarındaki durumlarını açıkladık. Sıradaki ikinci bölümde ise tezimizin temelini oluşturan bölümlere geçmeden önce konumuz hakkında yapılmış çalışmalar hakkında bilgi verilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR TARAMASI

Birinci bölümde konumuz hakkında ilk bilgiler verilmiştir. Bu bölümde ise sıbyan mektepleri konusunda yayınlanmış tezler, makaleler ve bildiriler kısaca özetlenecektir.

Akgündüz (1986), "Sıbyan Mektebi" konulu araştırmasında geleneksel eğitim sistemimizin bir parçası olan bu kurumları tüm yönleri ile ele almıştır.

İlk medeniyetlerden Osmanlı medeniyetine kadar okul ve ilköğrenimin doğuşunu ve önemini açıklamıştır. Daha sonra Osmanlılarda sıbyan mektebi teşkilat ve işleyiş bakımından karakteristik yanlarını göstermiştir.

Veriler, doküman incelemesi metoduyla toplanmıştır. Vakfiyeler, fermanlar, nizamnameler, talimatname ve diğer resmi belgeler incelenmiştir.

Zamanında anaokulu ve ilköğrenim kurumu olan sıbyan mektepleri artık tarihe karışmıştır. Bu çalışmada öncesi ve sonrası bir bütün halinde ele alınmıştır. Sıbyan mekteplerindeki bazı uygulamaların modern pedagoji ile benzer özellikleri üzerinde durulmuştur. Günümüz eğitimine örnek olması gereken yerlerden sıkça bahsedilmiştir.

Araştırmada bütün medeniyetlerde temel eğitim anlayışının birbirine yakın olduğu görülmüştür. Osmanlı devletinin kuruluşundan yıkılışına (1299–1924) kadar geçen sürede sıbyan mektepleri geleneksel eğitim sisteminin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu dönem içinde devrin özelliklerine göre değişim geçirmişlerdir.

Kılıç (2002), XVIII. yy'da "Osmanlılarda Eğitim ve Sıbyan Mekteplerinde Eğitim" isimli bir çalışma hazırlamıştır. Çalışmanın ana metin bölümünde sıbyan mektepleri üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Yazar, kütüphane çalışması yaparak konu ile ilgili süreli yayınları ve tezleri taramıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde Türk ve İslam dünyasında eğitim ve sıbyan mektepleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise Osmanlı devri sıbyan mektepleri hakkında bilgi verilmiştir.

Osmanlıların birçok konuda olduğu gibi eğitim konusunda da İslam dünyasında görülmeyen bir organizasyona ulaşması, oluşturulan kültüre bağlanmıştır.

Bozdemir (1991), "Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Eğitim ve Öğretim" isimli araştırmasında Osmanlı sıbyan mektepleri üzerine derinlemesine bir araştırma yapmıştır. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sıbyan mekteplerinde eğitim ve öğretim konusuna değinilmiştir. İkinci bölümde sıbyan mekteplerini hazırlayan sosyal ortam açıklanmıştır. Üçüncü bölümde şehircilik ve mimari yönü ile sıbyan mektepleri incelenmiştir. Sıbyan mekteplerinde eğitimi düzenleme ve ıslah çalışmaları da dördüncü bölümü oluşturmuştur.

Y. Akyüz (2003), "Osmanlıdan Günümüze Öğretmen İstihdam İlke Ve Politikalarına Eleştirel Bir Bakış" isimli bildiride Osmanlıdan günümüze öğretmen istihdamı ile ilgili ilkeler, görüşler, politikalar ve uygulamaları açıklanmıştır.

Geçmiş yıllarda bu alanda kimi zaman başarılı kimi zaman da tutarsız çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan olumsuz olanların etkileri ve zararlı sonuçları hala etkisini göstermektedir. Osmanlı döneminde yapılmış olan çalışmalar 3 başlık altında incelenmiştir: Osmanlı Klasik Dönemi (1453–1773), Eğitimde İlk Yenileşmeler Dönemi (1773–1839), Tanzimat Dönemi (1839–1876).

Ergün (t.y.), Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme isimli makalesinde sıbyan mekteplerinin fiziksel özelliklerinden, öğrencilerinden, öğretmenlerinden ve ders programlarından bahsetmiştir. Yazar makalesinde Bizans ve İslam medeniyetindeki eğitim anlayışının benzerlikleri üzerinde durmuştur. Her iki kültüründe eğitim alanında birbirinden etkilendiğini düşünmektedir.

Uçan (t.y.), "Türkiye'de Öğretmenliğin Meslekleşmesi" isimli makalesinde öğretmenliğin zaman içinde geçirdiği gelişimi açıklamıştır. Osmanlı Devleti zamanında yapılan çalışmalardan başlanarak Türkiye cumhuriyeti döneminde yapılan çalışmaları ele alınmıştır.

Gelişli (2002), "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi Ve Dönüşümü)" isimli eserinde sıbyan mekteplerinin İslam kültüründen getirdiği özellikler açıklanmıştır. Kuruluşları ve zaman içindeki

değişimleri kronolojik olarak açıklanmıştır. Çıkarılan nizamnameler hakkında bilgi verilmiştir.

Bulut (t.y.), din ve sosyal hayat dersinde yayınladığı makalede sıbyan mekteplerinin toplum hayatı üzerindeki etkisine değinmiştir. Bu okulların Osmanlı halkının kültürel hayatına etkisini açıklamıştır. Özellikle okula başlama merasimi olan "Amin alayı" üzerinde durmuştur. Makalede sıbyan mekteplerinin bazı yönlerinin örnek alınması için Diyanet İşleri Başkanlığı'na öneride bulunulmuştur.

Erdem (2005), "İlköğretimimizin Gelişimi Ve Bugün Gelinen Nokta" isimli çalışmasında ilköğretim kurumlarının önemine değinmiştir. İlköğretim kurumları topluma yön veren temel eğitim kurumlarıdır. Yazar eserini üç bölüm halinde düzenlemiştir: 19. yy'a Kadar Eğtim, 19.yy'da Eğitim ve Cumhuriyet Döneminde Eğitim. Konu ile ilgili günümüze kadar yapılan çalışmalar ele alınmıştır.

Öz (2003), "Toplumsal Değişim Ve Eğitim Üzerine" isimli çalışmasında eğitimin toplum üzerindeki etkisi üzerinde durmuştur. Ayrıca Osmanlı devletinde yaşanan toplumsal değişim ile eğitim arasındaki ilişki açıklamıştır. Batılılaşmanın Osmanlı üzerindeki etkisini belirtmiştir.

H. Akyüz (t.y.), "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Meselesi" makalesinde konuyu ilköğretime öğretmen yetiştirilmesi ve ortaöğretime öğretmen yetiştirilmesi olarak iki başlık altında incelemiştir. Osmanlı Devleti'nde yapılan çalışmaların yanında Cumhuriyet döneminde yapılan çalışmalara da değinmiştir. Yenileşme hareketlerinin medeniyetimizle olan bağlantısına da değinmiştir.

Koçer (1975), "Eğitim Sorunlarımız Üzerine İncelemeler ve Düşünceler" kitabının özellikle ikinci bölümünde konumuz ile ilgili bilgilere yer vermiştir. Çalışmasında eğitim reformlarını açıklamıştır. Ayrıca bu reformların sonuçlarını ve eksik yönlerini belirtmiştir. Konunun sosyolojik açıdan değerlendirmesini de yapmıştır.

Koçer (1987), bir diğer eseri olan "Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşunda" geçmişte yapılan modernleşme çabalarını incelerken devrin şartlarını göz önünde bulundurmuştur. Olayları kronolojik olarak ele alırken devrin devlet adamlarının ve düşünürlerinin görüşlerine, nizamnamelere de yer vermiştir. Çalışmasını dört başlık

altında hazırlamıştır. Birinci bölüm “eski eğitim sitemi”, ikinci bölüm “modern eğitimin doğuş yılları”, üçüncü bölüm “nicelikçe yayılma, nitelikçe gerileme yılları” ve dördüncü bölüm “tartışma ve bocalama yıları” olarak isimlendirmiştir.

Kodaman (1988), “Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi” eserinin ikinci bölümünde ilköğretim alanında yapılan çalışmaları ayrıntılı olarak açıklamıştır. Yayınlanan salnamelerin ve nizamnamelerin metinlerini sıkça kullanmıştır. Anlatımını sayısal verileri de kullanarak desteklemiştir. Verilen istatistikler konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

Bu bölümde geçmiş yıllarda konu ile ilgili yapılan çalışmaları ele aldıktan sonra şimdi Osmanlı döneminde 18. yy’ın sonlarına doğru kendini göstermeye başlayan batılılaşmanın etkileri ve bu etkilerin sonucunda yapılan çalışmalar ele alınacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI EĞİTİMİNDE BATILILAŞMA

Osmanlılarda eğitime bakışın değişmesi ve modern eğitim anlayışının yerleşmesi batılılaşmanın etkisi ile olmuştur. Bu yeni anlayış ile birlikte tüm eğitim kurumlarında gelişim süreci başlamıştır.

Osmanlılarda batılılaşma tek düze bir süreç değildir. Değişik zamanlarda değişik bunalımların hızlandırdığı, yeniden biçimlendirdiği bir süreçtir. Osmanlılar batı ile ilişkilerini artırdıkça kendi kurumlarının yetersizliğinin farkına varmışlardır. Batı kurumlarını kendilerine örnek almışlardır. Ancak bu süreç yavaş işleyen bir süreç olmuştur. Bunun sebebi ise batılılaşmayı savunan kişilerin bile sürece bakışının sınırlı olmasıdır (Tekeli ve İlkin, 1993: 54).

Çalışmamızın bu bölümünde batılılaşmanın etkisi ile sıbyan mekteplerinde yenilik ve gelişmelerin yaşandığı dönemler olayların ve kişilerin önemlerine göre Tanzimat öncesi dönem, Tanzimat dönemi, II. Abdülhamid dönemi ve Meşrutiyet dönemi olmak üzere başlıklara ayrılmıştır. Tarihte yaşanan olaylar incelenirken olayların yaşandığı zamanın özelliklerini iyi bilmek gerekir. Aksi takdirde yapılan yorumlar doğru olmaz. Bu sebepten her başlıkta sıbyan mektepleri ile ilgili gelişmelerin yanında konunun daha iyi anlaşılması için döneme ait genel bilgiler de verilmiştir.

3.1. Tanzimat Öncesi

Birinci bölümde açıklandığı gibi Osmanlılar kuruluş yıllarından itibaren eğitime önem vermişlerdir. Kuruluşundan duraklamanın başladığı 16.yy'a kadarki dönemde dünya hiçbir medeniyetin siyasi ve kültürel alanda ulaşamadığı seviyeye ulaşmışlardır. Ancak "Eğitim felsefesinin 16. yüzyıldan sonra belirli bir hedefe yönelmiş olmasına rağmen, bir yönden yönetimi, ordusu, silah ve teşkilat üstünlüğü, öte yönden ilişkisi bulunduğu milletlerin eğitim sistemlerinin kendi sistemlerine nispetle daha dar bir devir içinde olması sebebi ile bir zamanlar üç kıtaya yayılan Osmanlı imparatorluğu Rönesanstan sonra gelişen Batı sanat, ilim ve fen dünyasına sırt çevirmekle ayakta duramayacağını çeşitli tarihi olaylarla idrak edince, evvela

orduyu, sonra da öteki kuruluşların bazılarını Batı örneğine göre değiştirmek ihtiyacını duydu." (Koçer, 1987: 7).

17.yy'da oluşan eğitim anlayışına göre tıp dışında diğer bilimlerle uğraşmak, öğrenmek ve öğretmek hoş karşılanmamıştır. Dolayısıyla mekteplerde sadece ahirete yönelik bilgiler verilmek istenmiştir. Bu dünya ile ilgilenmeyen, sadece öğrenilen bilgileri tekrar ettiren bir mantık yerleşmiştir. 18. yy'da bilimler zararlı, ne zararlı ne yararlı ve yararlı olmak üzere 3'e ayrılıyordu. Bu dönemde Avrupa'da eğitim çok ileri seviyede olmasa da eğitime yön veren kişiler yenilikçi düşünmeye çalışıyorlardı. Osmanlılarda ise Tanzimat öncesi dönemde ders aracı haritaları abdesthanelere dolduran hocaların varlığından bahsedilmektedir (Sakaoğlu, 1991: 57).

Osmanlı devletinde yenilik hareketleri savaşlarda üst üste gelen yenilgiler sebebi ile askeri ihtiyaçlardan doğmuştur. Ancak daha sonra yenileşme hareketleri tüm kurumlarda görülmeye başlanmıştır. Bunun etkisi ilk olarak okullarda görülmeye başlanmıştır. Çünkü eğitim tüm problemlerin kilit noktasını oluşturmaktaydı. Bu sebeple eğitim sistemi yenilenmek istenmiştir. Ancak buna karşı olan çevrelerin tepkisi büyük olmuştur. Hatta III. Selim döneminde kanlı olaylar yaşanmıştır.

Yaşanan olumsuzluklara rağmen bu dönemde ilerleme adına yaşanan olumlu gelişmeler vardır. Eğitimde ilk batılılaşmanın hazırlayan II. Mahmud toplumun tüm kesimlerinin eğitilmesi için çalışmalar yapmıştır. 1826 yılında yenileşme hareketlerine karşı olan medreselerin en büyük destekçisi olan Yeniçeri Ocağı kaldırılmıştır. İlk defa Avrupa'ya öğrenci gönderilmiş, 1831 yılında Türkçe yayınlanan ilk gazete olma özelliğini taşıyan Takvim-i Vekayi çıkarılmıştır. İlköğretimi zorunlu hale getirerek halkı eğitmeye çalışmıştır. Askeri okulları ıslah ederek uzman subaylar yetiştirmeyi amaçlamıştır. Avrupa'ya öğrenci göndermiştir. Ancak bu dönemin aydınlarından Avrupa'da yapılan çalışmaları takip etmelerine ve incelemelerine rağmen yenileşmeye çok da olumlu yaklaşmıyorlardı. Sebep ise yabancı dil öğrenen öğrencilerin o kültürün etkisi altında kalarak, Müslümanlıktan uzaklaşarak Hıristiyanlığa yaklaşabilecekleri korkusu idi.

II. Mahmud'un gerek askeri gerekse sivil alanda öğretimin modern anlamda kurumsallaşmasına ilgi duymasında, Asi valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın

Mısır'daki girişimleri etkili olmuştur. Osmanlı hükümetinden daha önce Avrupa'ya öğrenci gönderen(1813), Harbiye ve Erkan'ı Harbiye(1825), tıp(1826), Baytar(1826), Elsine (Yabancı diller) (1830) mektepleri açtıran, kendisi okuma yazma bilmediği halde, kurduğu devlet matbaasında telif ve çeviri kitaplar bastıran, 1828'den itibaren gazete çıkaran Kavalalı Mehmed Ali Paşa, 1830'larda Kahire'deki 16 modern okulu ile Osmanlı'dan üstün durumda idi (Sakaoğlu, 1991: 58).

Eğitimdeki iyileştirme çalışmaları yapılırken devlet adamları, batıdaki düşünürlerin fikirlerinden yaralanmak yerine genellikle Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında yaşamış olan düşünürlerin fikirlerini uygulamaya çalışıyorlardı. Kınalızade, Amasyalı Ali gibi eğitimin ve terbiyenin dayak ile sağlanabileceğini savunan eğitimcilerden etkilenmişlerdi. Buna rağmen yeni programları, metodları, ders araçları, öğretmen ve öğrenciyle sivil eğitim reformunda bir başlangıç ve ortam meydana getirdiler. Sivil eğitim alanında yapılan reformlar ise ilk denemeler olarak kendinden sonrakilere temel hazırladılar (Bilim, 2002: 17).

Dönem hakkında genel bilgiler verdikten sonra ilköğretim ile ilgili yapılan çalışmalara gelecek olursak, ilköğretim ilk defa bu dönemde zorunlu hale getirilmiştir. 1824 yılında padişah II. Mahmud tarafından ilköğretimin zorunlu olduğuna dair bir ferman yayınlanmıştır. Yalnız bu fermanda zorunluluk sadece İstanbul'daki okullar için geçerlidir. Buna rağmen ülkede yaşanan siyasi problemler yüzünden İstanbul'da dahi tam olarak uygulamaya geçirilmesi sağlanamamıştır.

Eğitimde modernleşmenin başladığı yıllarda kızlar için de rüştiyelerin açılması fikri yerleşmiştir. Kadınların okullarda eğitim alarak ahirete yönelik bilgiler almasının yanında dünyevi bilgiler de kazanarak aile hayatlarını daha iyi yönetebilecekleri düşüncesi bunda etkili olmuştur.

1838'de esasen ziraat ve sanayi ile ilgili olan Meclis-i Umur-ı Nafia kurulmuştur. Fakat bu meclis eğitim ile ilgili çok önemli kararlara da imza atmıştır. Buna göre sıbyan mekteplerinde:

1. Hocaların genel durumlarının, bilgi ve becerilerinin yoklanması, durumu çocuk eğitimine uygun olmayanların uzaklaştırılması.

2. Öğrencilerin sınıflara ayrılması, her sınıfta ayrı derslerin okutulması.

3. Fakir öğrencileri için yatılı okulların açılması.

4. Sıbyan mekteplerinin ikiye ayrılarak, ayrı programlar uygulanması.

5. Her iki okulda çocukların devama mecbur tutulması, mahalle mekteplerine dört, büyük mekteplere beş yaşında başlanması kararı alınmıştır.

1838'de yayınlanan bu ferman ile Arapçanın etkisini azaltmak, Türkçeyi öğretmek ve ilköğretimi geliştirmek hedeflenmiştir. Sıbyan mekteplerinde sadece dine yönelik eğitim verilmesi istenmemiş, öğrencileri hayata hazırlamak için fen bilimleri ile ilgili derslerin de konulması istenmiştir. Ancak ulema sınıfı eğitimdeki bu laik anlayışı hoş karşılamamıştır (Gelişli, 2002: 1) .

Sıbyan mektepleri küçük ve büyük olmak üzere ikiye ayrılarak ders programları buna göre belitlenmiştir. Küçük mahalle mektepleri hece ve iki defa hatim indirme üzerinde duracaktır. Camilerin yanındaki daha büyük mektepler ise (Sınıf-ı sani) çeşitli ahlak kitaplarını, hat ve kitabet programını takip edeceklerdir. Daha sonra yapılan değişikliklerle başka dersler de programa dahil edilmiştir. Islah edilen bu ikinci çeşit mektepler "Rüşdiye" ismini almıştır (Akgündüz, 1986: 45).

Bu dönemde yabancıların ve azınlıkların durumlarına da göz atmak gerekmektedir. 17. yy'dan itibaren daimi büyükelçilikler bünyesinde yabancı okullar kurulmaya başlanmıştır. Bu okulların kuruluş amaçları siyasi ve ekonomik faydalar sağlamanın yanında Müslüman olmayan toplulukları etkileri altına alarak siyasi nüfuz elde etmektir. Bu amaç doğrultusunda kendi toplumlarına hizmet veren devlete bağlı okullar açmak ve diğer gayrimüslim okullarını himayeleri altına almak için faaliyet gösterdiler (Büyükkarcı, 1998: 20). Misyoner faaliyetler eğitim, sağlık ve yayıncılık alanında yoğunlaşmıştır. Bir öğretmenin çok sayıda öğrenciyi eğitmesi, ileri sınıflarda başarılı öğrencilerin eğitim kadrosunda görevlendirilmesini amaçlayan bir sistem vardı.

Görüldüğü gibi Tanzimat fermanının ilanına kadar olan dönemde yenileşme adına adımlar atılmaya başlanmıştır. Sıradaki konumuz olan Tanzimat döneminde ise bu adımların devamı niteliğinde çalışmalar yapılmıştır.

3.2. Tanzimat Dönemi

Sultan II. Mahmud'un ölümünden sonra yerine Abdülmecit geçmiştir. 1839'da Gülhane Hattı Hümayunu'nun okunması ile Tanzimat dönemi başlamıştır. Ancak "Gülhane Hattı Hümayunu'nda eğitim ile ilgili bir cümle dahi yoktur." (Ergin, 1977: 418).

Tanzimat öncesinde gelişen eğitim kurumları sadece askeri kurumlar iken, Tanzimatla birlikte sivil bürokrasinin yaygınlaşmasına paralel olarak sivil eğitim kurumları da yaygınlaşmaya başladı (Tekeli ve İlkin, 1993: 63). Avrupa devletlerinden baskılar geldiği için yenileşme hareketleri yapılmaya başlamıştır. İdareciler artık kötü gidişatın ancak eğitim vasıtası ile durdurulabileceğinin bilincine varmışlardır. Eğitim üzerine kitaplar yazılmaya başlanmıştır. Okul ve sınıf ortamında düzenlemelere gidilmiştir. Yeni öğretim metodları kullanılmaya başlanmıştır. İlk, orta ve yüksek öğretim şeklinde bir sınıflama yapılmıştır.

Eğitim işleri artık devletin görevleri olarak kabul edilmiştir. Eğitim politikasının temeli "Osmanlılık" üzerine inşa edilmiştir. Müslim gayri Müslim ayrımı yapılmadan sıbyan mekteplerinin adı ve yaklaşımları değiştirilerek halk arasında ilköğrenimin yaygınlaştırılması sağlanmak istenmişti. 1856 yılında yayınlanan Islahat Fermanında da "Avrupa'nın eğitim, bilim ve sermayesinden yararlanacağı" belirtilmiştir.

Tanzimat döneminde eğitim çağdaşlaşma çabaları içindeydi. Önceki dönemlerde dünyevi ihtiyaçlar ve bilgiler önemsenmeden sadece ahiret için çalışma düşüncesi hakimdi. Ancak bu dönemde dünya hayatı için yapılacak çalışmaların ahiret için yapılacak çalışmalar kadar önemsenmesi amaçlanmıştır. Bu dönem ayrıca sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesi için çalışmaların en yoğun olduğu dönemlerdendir. Ayrıca kızların eğitimi, öğretim yöntemlerinin yenilenmesi, öğretmen yetiştiren okulların açılması, öğrencilerin kılık kıyafetlerine düzenleme getirilmesi, falakanın kaldırılması, rüştiyelerden sonra sonraki kademelerde eğitim verecek olan kurumların açılması Tanzimat döneminde yapılan çalışmalardandır. Bunlara rağmen askeri okullar için daha köklü çalışmalar yapılmıştır. Sivil okullar için daha yüzeysel çalışılmıştır.

Tanzimat döneminde ülkenin ileri gelenleri arasında büyük görüş ayrılıkları vardı. Bu sebepten yapılacak yenilikler için konusunda hemfikir olamıyorlardı. Yaşanan tartışmalardan bir tanesi de okullarda kullanılacak olan dil idi. Avrupa'daki eğitim anlayışını benimseyen yenilikçiler okullarda Lisan-i Osmani'nin okutulmasını istiyorlardı. Medrese kökenli kişiler de bu öneriye karşı çıkarak Arapçanın okutulmaya devam etmesini istiyorlardı. Tanzimat döneminde sıbyan mekteplerinin değiştirilmeyip yeni okulların açılması da medreselerin tepkisini almamak içindir. Yeni açılan okulların özelliği din derslerinin yanında dünyevi derslerin de okutulmasıdır.

Tanzimat dönemi eğitim hareketleri ve sıbyan mekteplerin durumlarındaki değişikliklere bakacak olursak, sıbyan mekteplerini ıslah çalışmaları 1830–1860 yılları arasında yoğunlaştığı görülür.

Tanzimat dönemi başında sıbyan mekteplerinin durumu şu şekilde özetlenebilir: İstanbul'daki okullardan bazıları batılı anlamda eğitim vermeye başlamıştı, ülkenin diğer yerlerinde ise genellikle dine dayalı, ezberci eğitim verilmekteydi. Bir önceki bölümde söz edilen Rüşdiyelerin sistemleri ise tam olarak oturmamıştır. Sıbyan mektepleri ve rüşdiyeler ile Mekatib-i Umumiye Nezareti ilgileniyordu.

"Mekatib-i Rüşdiye Nezareti" 1839 yılında Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin önerisi ile kurulmuştur. Rüşdiyelerin yönetilmesinden sorumlu, şeyhülislamlığa bağlı bir müdürlüktür. 1846 yılında Mekatib-i Umumiye Nezaretinin kurulmasıyla görevleri bu kuruma devredilerek kapatılmıştır. (Bilim, 2002: 147)

Sultan Abdülmecit 1845 yılında yayınladığı Hatt-ı Hümayun'da halkın cehaletten kurtarılmasını, din eğitimin yanında dünyevi ihtiyaçlara yönelik derslerin de verilmesini, her düzeyde eğitimin ele alınmasını, ülkenin uygun olan her yerinde okullar açılmasını istemiştir (Uçan, t.y.: 2). Padişah: "Hiçbiri etraflı ve esaslı tutulmadığından mıdır nedir" çalışmalardan olumlu sonuç alınamadığını söyler. Abdülmecit'e göre asıl ilerleme, ülkenin mamur olması ve halkın refaha kavuşmasıdır. Oysa bizde bu henüz gerçekleşmemiştir; bu durum kendisini, gece gündüz üzmekte, huzurunu yok etmektedir. Bu konudaki düşüncelerini vekillere açıklayan konuşmasının metni bugünkü Türkçe ile şöyledir: "En önemli ideal ve

amacımız olan ülkenin ve halkın mamuriyetini sağlamak için ne türlü tedbirler gerekli ise bir an önce alınıp uygulansın… Ve tüm vekillerin ortak görüşleri ile mesele düşünülsün. Böyle bir amacın gerçekleşmesi, din ve dünya işlerinde halkın bilgisizliğinin giderilmesine bağlıdır. İlimlerin ve fenlerin kaynağı ve sanayinin meydana çıktığı yer olan gerekli okulların keşfi ve yapılması, benim için işlerin en önemlisidir. Bu nedenle ülkenin uygun yerlerinde gerekli okullar açılarak halkın eğitilmesi çaresine bakılsın." (Y. Akyüz, 2005: 147). Abdülmecid'in sözleri için bizde ilk kez ortaya konan eğitim prensibi denilebilir (Sakaoğlu, 1991: 69).

Abdülmecid'in isteği üzerine Meclis-i Vala eğitim programı hazırlama çalışmaları yapmıştır. Bu sebeple 13 Mart 1845'te uzman ve aydınlardan seçilen "Meclis-i Maarif-i Muvakkat" Meclis-i Vala'ya bağlı bir komisyon olarak kurulmuştur. Bu komisyon sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesini de içeren bir rapor hazırlamıştır. Komisyon daha sonraki yıllarda "Meclis-i Maarif-i Umumiye" adını almıştır. Ders kitapları yazılması, yabancı eserlerin Türkçeye çevrilmesi, yönetmelikler yayınlama gibi çalışmalar yapmışlardır. Asıl önemlisi sıbyan mekteplerinin gerektiği şekilde düzenlenmesini, rüşdiyelerin sistemli hale getirilmesini ve her türlü bilimin okutulacağı Darülfünunların kurulmasını istemişlerdir. Okulları çağdaş düzeyde eğitim veren kurumlar haline getirmek ve ilk, orta ve yüksek olarak sınıflamak da çalışmalar arasındaydı. Ancak toplumun ve ilköğretimi etkisi altında tutan ulemanın tepkisi belli değildi. Maarif-i Umumiye ayrıca yeni okulların daha düzenli çalışmaları için öğrenci kabullerinin yılda iki defa yapılmasını, dersleri bilgili ve yetenekli öğretmenlerin vermesine karar vermiştir. Öğrencilerin ve öğretmenlerin dinlenmesi için de 10 Temmuz–1 Ağustos arası okulların tatil olasına karar vermiştir (Bilim, 2002: 152-200).

21 Temmuz 1846 da yayınlanan Takvim-i Vekayi halk eğitiminin öneminden bahseden ilk belge olarak kabul edilmektedir. Yine 1846'da Mekatib-i Umumiye Nezareti kuruldu. Bu genel müdürlüğün başına Esat Efendi, yardımcılığına ise Kemal Efendi atanmıştır. Nezaretin görevi sıbyan okullarında reform yapılması ve rüşdiyelerin çoğaltılmasıydı. Sıbyan okullarında herhangi bir düzenleme olmamasına rağmen rüşdiyeler ile ilgili kararlar uygulanmış ve bu okullar yaygınlaştırılmıştır. Darülfünunların açılması için de Avrupa ile ilişki kurmak, gerekli kitapların

yazılması ve tercümesi için 1851 yılında Encümen-i Daniş kurulmuştur. Fakat siyasi belirsizlikler yüzünden 1856 yılında kapanmıştır (Bilim, 2002: 156).

"Mekatib-i Umumiye Nezareti" bir dönem "Mekatib-i Maarif-i Adli Nezareti", 30 Nisan 1857 yılında da "Maarif-i Umumiye Nezareti" adını almıştır. Eğitim artık devlet politikasının bir parçası olarak kabul edildiği için bu kurum "eğitim bakanlığı" kimliğine kavuşmuştur.

1847 yılının Nisan ayında yayınlanan "Etfalin Tedris ve Terbiyelerini Ne Veçhile İcra Eylemeleri Lazımgeleceğine Dair Sıbyan Mekatibi Haceleri Efendilere İta Olunacak Talimat" oldukça önemli yenilikler içermekteydi. Falaka şeriatta olmadığı için yasaklanmıştır. Cezalı öğrenciye öğretmen güler yüz göstermeyecektir. Ancak veli izin verirse öğrenci dövülebilecektir. 7 yaşındaki her çocuk okula devam etmek mecburiyetindedir. Mahallenin imamı bunu takip etmekle yükümlüdür. Öğrenim süresi dört yıldır. 7 yıl okula devam eden ancak başarısız olanların okula devam etmeleri velilerinin isteğine bağlıdır. Okulları teftiş etmek üzere müfettişler görevlendirilecektir. Öğretmenler ücretlendirilecektir. Bu talimatname ile metodlu öğretime doğru ilk adımlar atılmıştır. Okullar imkanlar ölçüsünde düzenlenmek istenmiştir. Okuma ve yazma aynı önemde tutulmuştur (Uçan, t.y.: 2). ancak iyi niyetlerle hazırlanmış talimatname parasızlık ve hocasızlık yüzünden uygulanamamış ve okullar yine eski usulde öğretime devam etmişlerdir. (Kodaman, 1988: 62).

1847 yılından sonra 1857 yılında "Marif-i Umumiye Nezaretinin" kurulması ile sıbyan mekteplerinin durumu yeniden ele alınmış fakat buna 1863 yılında teşebbüs edilmiştir. Burada "Meclis-i Muvakkat" ın aldığı kararlar teyit edilmiştir (Kodaman, 1988: 62).

İlköğretimdeki en köklü düzenlemeler 1869–1876 yılları arasında yapılmıştır. Sıbyan mekteplerinin ıslahı ile ilgili en önemli teşebbüs olarak 1869 tarihli Maarif- i Umumiye Nizamnamesi olarak kabul edilmektedir. Bu nizamnamenin uygulamaya başlanması ile şu adımlar atılmıştır: Her mahalle veya köyde en az bir sıbyan mektebi açılacaktır. Kız ve erkek okulları ile Müslim gayrimüslim okulları olarak ayrılacaktır. Okullar 4 yıllık olacak, kızlar için devam mecburiyeti 6-10, erkekler için 7-11 yaşları olacak. Ayrıca okutulan derslerin konuları da belirlenmiştir. Daha önceki belgelerde bahsedilmediği halde bu nizamnamede hem kız hem erkek

çocuklarından bahsedilerek ilköğretim herkes için mecburi kılınmıştır (Unat, 1964: 39).

Nizamnamenin yayınlanması ile birlikte sıbyan mekteplerinde reform çalışmaları başlamıştır. Nisan 1870'te okullarda okutulacak kitapların yazım ve tercümeleri ile 13 maddelik bir nizamname yayınlanmıştır. Burada kitapların niteliklerine dair şu özellikler sıralanmıştı: kitaplar açık ve sade bir dille yazılacak, öğrencileri özendirici olacak, vatan sevgisini kazandıracak, olaylar tarafsız olarak anlatılacaktı. Kitapların yazımı için ödüllü bir yarışma düzenlenmişti. Katılımcıların eserlerinden beğenilenler basılarak okullara gönderilmişti (Bilim, 2002: 202).

Tanzimat sonlarına doğru ilköğretim reformları ile ilgili son girişim Meclis-i Tedrisiye ve Şubelerinin açılmasıdır. 29 Nisan 1875'te "Derssaadet ve Bilad-ı selasedeki mekatib-i sıbyaniyenin idaresi için teşkil olunacak Meclis-i Tedrisiye ve şubelerinin suret-i teşkili ve vazifelerine dair" 34 maddelik talimat yayınlandı. Talimatname oldukça modern uygulamalar getiriyordu. Sıbyan okullarının kurulması, öğretmen ataması, eğitim öğretim metodlarının belirtilen kurallara göre uygulanması, öğrencilerin okula devam etmelerinin sağlanması, giderlerin karşılanması için mahallelerde kurulan Meclis-i Tedris ve şubeleri görevlendirilmiştir. Meclis ve şubeleri mahalle sakinleri tarafından seçilen kişilerden oluşuyordu. Meclislerin görevi ayda iki kere toplanarak sıbyan okullarının çalışmalarını inceleyecek, sorunlara çözüm bulacak ve okulların durumlarını nezarete bildirecekti. Bu uygulama sayesinde kurulların kendi mahallelerinin okullarını yöneterek halkın ilgisini çekebileceği düşünülmüştü. Bunlar maddi kaynak da gerektirdiği için uygulamaların hemen sonuç vermesi zor olmuştur. Talimatname de ancak II. Abdülhamid devrinde uygulanabilmiştir (Bilim, 2002: 221-222).

Tanzimat döneminde ve daha sonraki dönemlerde öğretmenleri bilgilendirmek amacı ile okul düzeni, ısınma, araç gereçler, disiplin, idari işler, eğitim öğretim metodları, ödüller, sınavlar gibi pek çok konuya açıklama getiren eserler hazırlanmıştır. Bu çalışmalara rağmen 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yayınlanmasına kadar geçen süredeki çalışmalar tam olarak bir plana bağlı olarak yürütülmemiş kabul edilebilir. Çünkü yeni okullar açılmış, eski okullar üzerinde yenilikler yapılmış ancak birbirini tamamlayacak çalışmalar eksik

kalmıştır. Aşama aşama ilerleyen eğitimdeki bu kural uygulanmadığı için başarı elde edilememiştir.

Bu yıllarda azınlıkların durumlarına bakacak olursak Islahat Fermanı'nın da etkisi ile eğitim yönünden Avrupa'yı rahatlıkla takip ediyorlardı. Tanzimat döneminin Osmanlılık politikası doğrultusunda ise Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslimler de Avrupa'ya gönderilmekteydiler (Bilim, 2002: 123).

Bu okulların 1850'li yıllarda yaygın duruma geldiği görülüyor. Ruhsatsız açılmaları ve verilen hakları kötüye kullanmaları ve en önemlisi Osmanlı eğitim sisteminin bozulmuş olması okulların yaygınlaşmalarına neden olmuştur. Medreselerde pozitif bilimler ders programlarından kaldırılmıştı. Meslek adamı yetiştirecek okullar bulunmuyordu. Dolayısıyla Osmanlı eğitim kurumları diğer okullarla rekabet edebilecek durumda değildi (Aktaran: Büyükkarcı, 1998: 21).

3.3. II. Abdülhamid Dönemi

Tanzimat döneminin eğitim gelişmeleri İstanbul içinde kalmış ve imparatorluğun her yerine yayılamamıştır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile meydana gelen eğitim sitemi büyük sayılarda eğitim yapar hale gelmemiştir. Bu sistemin uygulanması II. Abdülhamid döneminde gerçekleşmiştir denilebilir (Tekeli ve İlkin, 1993: 75).

Abdülhamid döneminde yapılan çalışmalar, Tanzimat dönemindeki teorik yaklaşımların uygulama aşaması gibidir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin hükümlerinin bu dönemde uygulama planına aktarılmaya çalışılmıştır. Nicelikçe bir artış olmakla birlikte nitelikçe bir azalma söz konusudur. İlköğretim kurumlarından vakıflara bağlı sıbyan mekteplerinin "Usul-i Atika" , Maarif Nezareti'ne bağlı iptidai mekteplerinin ise "Usul-i Cedide" adları ile açıkça ayrılması bu dönemdedir (Akgündüz, 1986: 4).Bu dönemde batılılaşma etkisini yüksek seviyede göstermektedir. En çok örnek alınan ülke ise Fransa'dır. Dil ve kültür bakımından etkiler uzun süre devam etmiş hatta cumhuriyetin ilk yıllarında da bu etkilerin izleri görülmüştür.

Tanzimat ileri gelenlerinin padişah II. Abdülhamid'e ilan ettirdikleri "Kanun-i Esasi" (1876) eğitime ait bazı önemli hükümleri de içine alıyordu. Anayasanın 15.

maddesine göre anayasa eğitimi devlet görevi saymakta ve ilköğretimin mecbur olduğuna hükmetmektedir. İlköğretimin parasız oluşu ile ilgili bir kayıt yoktur. Bu konu II. Meşrutiyet döneminde belirginlik kazanmıştır (Akgündüz, 1986: 64).

Sultan Abdülhamid döneminde Ahmet Mithat Efendi, halkı okuma yazmaya özendirmek amacı ile yazılar yayınlamıştır. Sadrazam Said Paşa ise 1886 yılında eğitim hizmetleri için halktan vergi alınması fikrini bakanlar kuruluna sunmuştur. Fakat bu öneri büyük tepkilerle karşılanmıştır. Bu sebepten valiliklere eğitim hizmetleri için ayrıca vergi toplamaları istenmiştir.

Sıbyan mekteplerinin yönetiminin ve mali işlerinin vakıfların idaresinde olduğunu daha önceki bölümlerde açıklamıştık. Sıbyan mekteplerinin yönetilmesine ve mali işlerinin idaresi, başarısız ve devamsız öğretmenlerin okullardan uzaklaştırılmaları için halkın da desteğinin alınmasına karar verilip bu amaçla 1875 yılında Tedrisat Meclisleri kurulmuştur. Ancak bu kuruluş hedefine ulaşamamıştır. 5 Nisan 1876 tarihinde yayınlanan yönetmelikte ise eğitim öğretim 4 yıl olarak belirlenmiştir. Bu yönetmeliğin en önemli özelliği ders programlarını ayrıntılı bir şekilde belirlemiş olmasıdır. Burada hazırlanan cetvele göre her sınıfta hangi dersin kaç saat okutulacağı belirtilmiştir (Koçer, 1987: 127).

1876 salnamesinden 6 yıl sonra okulların son sınıflarına hesap dersi konulmuş ve okullar mali kaynaklarına göre 4 grupta toplanmıştır. 1882 yılında yayınlanan salnameye göre:

1. Öğretmenlerin maaşları ve okul giderleri Maarif bütçesinden karşılanan okullar. Bu okullarda öğrencilerden alınan ücretler geliri olmayan okulların giderleri için harcanmaktaydı. Buradan ilköğretim için henüz meccanilik(*) fikrinin benimsenmediği anlaşılmaktadır.

2. Hususi İptidailer: Adından anlaşılacağı gibi öğretmenlerin maaşları ve okul giderleri öğrencilerden alınan okullar.

3. Öğretmen maaşları ve okul giderleri vakıflar tarafından karşılanan okullar.

4. Yönetimleri ve denetimleri Maarif Nezareti'nin "Umum Mekatib-i İptidaiye ve Sıbyaniye Müfettişliği"nde olan, İstanbul'da on üç merkeze bağlı olarak

(*) parasız.

teşkilatlandırılan okullar (Unat, 1964: 39). Bu tarihlerden sonra okullarda devlet tarafından açılan iptidai mektepleri ve vakıflar tarafından kurulan sıbyan mektepleri olarak sınıflandırmaya gidildiği görülmektedir. Düzenlenerek "mekteb-i iptidai" adını alan Sıbyan mekteplerinin amacı rüşdiyelere öğrenci hazırlamak olmuştur.

Türkiye'de ilk pedagoji kitapları bu döneme aittir. II. Abdülhamid'in tahtta olduğu 1890 yılında Selim Sabit Efendi'nin yazdığı Rehnüma-yı Muallimin, 1897 yılında Ayşe Sıdıka Hanım'ın yazdığı Usul-i Talim ve Terbiye dersleri, Süleymanpaşazade Sami Bey'in Aristoklis Efendi'den İlm-i Terbiye-i Eftal ismi ile Türkçeye çevirdiği eseri yayınlanmıştır.

Yenileşme hareketlerinin etkisi ile halk, sıbyan mekteplerinin yenileştirilmesini, yeni rüşdiyelerin açılmasını istemekteydi. Edirne, Aydın, Balıkesir, Kırklareli, İzmir ve Üsküp bu talepte bulunan illerin başında gelmekteydi.

Osmanlı devletinin kuruluşundan beri aşağı yukarı her köy ve mahallede bir tane mevcut olan sıbyan okulları, Tanzimatın başında imparatorluğun en yaygın kurumu haline gelmişti. Bir Fransız yazar Türkiye'de ilköğretimin aynı yıllarda Fransa ve İngiltere kadar yaygın olduğunu yazmıştır. 1883 yılındaki istatistiklere bakıldığı zaman İstanbul'da bulunan sıbyan mekteplerinin % 60'ının Müslümanlara ait olduğu görülmektedir. 1892-1893 yıllarına bakıldığı zaman ise ülkedeki sıbyan mektebi sayısının iptidai mekteplere göre fazla olduğu görülür. Ancak iptidai mekteplerin sayısındaki artış da dikkat çekmektedir (Gelişli, 2002: 1). Buna rağmen nicelikçe sağlanan başarı nitelikçe aynı olmamış ve sıbyan okulları ilköğretimde bazı düzenlemeler yapıldığı halde öğretim düzeyi bakımından yetersiz kalmışlardır (Bilim, 2002: 195).

II. Meşrutiyet döneminde de özel okullar devlet okullarının önüne geçmekte, binaları ve kadroları ile dikkat çekmekteydiler. Nitekim Mithat Paşa Suriye valisi olduğu dönemde gözlemlerinde Türk çocuklarının okullardan mahrum olduklarını yabancıların ise kendi kurdukları özel okullarda ileri seviyede eğitim aldıklarını anlatmıştır.

3.4. II. Meşrutiyet Dönemi

Anayasanın tekrar yürürlüğe konduğu 23 Temmuz 1908'den, 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesine kadar geçen zamana II. Meşrutiyet dönemi denilmektedir. Ancak bu dönemin sınırlaması eğitim tarihi açısından farklı yapılmakta ve dönemin bitişi 1924 tarihinde yayınlanan "Tevhid-i Tedrisat Kanunu"nun yayınlanması olarak kabul edilmektedir (Akgündüz, 1986: 68) .

Meşrutiyet, Osmanlı İmparatorluğunun tamamen batmasına sebep olan Balkan ve Birinci Dünya Savaşı gibi iki büyük felaketin yaşandığı ve siyasi olayların sık yaşandığı kısa süreli bir devir olmasına rağmen fikir hayatımız bakımından Cumhuriyet döneminde uygulama aşamasına giren pek çok fikrin ortaya atıldığı özlü bir devirdir (Koçer, 1987: 220).

Meşrutiyet dönemi eğitiminin temel özellikleri şunlardır: eğitim sorunları üzerinde önemle durulan bir alan olmuştur. Balkan savaşlarından sonra "Çökmekte olan devleti eğitim ve öğretmenler kurtaracaktır." şeklinde bir görüş benimsenmiş ancak uygulamada etkili olamamıştır. Kızlar için ilk kez yüksek öğretim kurumu açılmıştır. Okul öncesi eğitim için adımlar atılmış, medreseleri ıslah etme çalışmaları yapılmıştır. Öğretmenler ilk kez bu dönemde mesleki örgütler kurmuşlardır. Önceki dönemlerde olduğu gibi eğitimin niteliğini arttırmak yerine niceliğini artırma çalışmaları yapılmıştır. Ve asıl konumuz olan geleneksel sıbyan mekteplerinin çoğu kapatılmıştır (Y. Akyüz, 2005: 241).

6 Ekim 1913 yılında "Tedrisat-i iptidaiye Kanun-u Muvakkatı" kabul edilmiştir. Kanun ile beraber Fransız eğitim sistemi örnek alınmıştır. Kanun maliye, yönetim, denetim gibi her yönü ile köklü düzenlemeler getirmiştir. Daha önceden Mekteb-i İptidai ve Mekteb-i Rüşdiye olarak ikiye ayrılan okullar birleştirilerek artık "Mekteb-i İptidaiye-i Umumiye" haline getirilmişlerdir. Bu okullar 6 yıl eğitim vermekteydiler. Kendi içlerinde 2'şer yıldan 3 devreye ayrılmaktaydılar. Bu devreler Devre-i Ula, Devre-i Mutavassıta ve Devre-i Aliye olarak isimlendirilmekteydi. Verilcek dersler ise şunları: Kur'an-ı Kerim, Malumat-ı Diniye, Kıraat ve hat, Lisan-i Osmani, Hesap, Hendese, Coğrafya (bilhassa Osmanlı coğrafyası) , Tarih (bilhassa Osmanlı tarihi) , Dürüs-u Eşya, Malumat-ı Tabiye ve Tatbikatı Hıfzıssıhha, Ma'lumatı Bedeniye ve Ahlakiye ve İktisatiye, El İşleri ve Resim, Terbiye-i

Bedeniye ve Beytiye ve Mektep oyunları, Talim-i Askeri (erkek çocuklara) , İdare-i Beytiye (kız çocuklara). Böylece ilkokullara ilk defa resim-iş ve beden eğitimi dersleri girmiş oluyordu (Akgündüz, 1986: 69). Kanunda ilköğretimin parasız (meccani) olduğu ilk kez ve mecburi olduğu da bir kere daha açıkça belirtilmiştir.

19. yüzyıldan beri süregelen eğitim kurumlarındaki ikilik sebebi ile eğitim sistemi oldukça karışık bir hale gelmiştir. Çünkü okullar yönetimleri, denetimleri, ders programları, mali durumları gibi pek çok kriter bakımından farklılık göstermekteydi.

Usul-i cedid yönteminin uygulanmaya başlaması ile geleneksel anlamda eğitim veren sıbyan mekteplerinin sayısı giderek azalmıştı. Ancak Meşrutiyet dönemine gelindiğinde bu okullardan varlıklarını sürdürenler mevcuttu. Bu mekteplerin de yenilenerek modern anlayışa kavuşması için dönemin eğitimcilerinden Satı Bey öğretmen okullarında ve dışarıda sıbyan mektebi hocalarına konferanslar vererek bir nevi "hizmetiçi eğitim" faaliyetleri düzenliyordu. Satı Bey'in müdürlüğünü yaptığı İstanbul Darülmuallimin'inde yetişen öğretmenler mahalle mektebi hocalarına giderek yeni yöntemleri açıklıyorlar, okulda çıkardıkları" Tedrisat-ı İptidaiye" mecmuası ile yenileşmenin önemini vurguluyorlardı. Bu faaliyetlerin sonucunda ise kanunun zora sokmasına gerek kalmadan sıbyan mektepleri kendiliklerinden tarihe karışmışlardır (Y. Akyüz, 2005: 245).

1924 yılında eğitim öğretimde birliği sağlamak, farklı elden idareyi kaldırmak amacı ile yayınlanan Tevhid-i Tedrisat kanunu ile birlikte sıbyan mektepleri tüm eğitim kurumları ile birlikte Maarif Vekaletine devredilmiştir. Yine aynı yıl yayınlanan maarif teşkilatı kanunu ile de sıbyan mektepleri kaldırılmıştır. Böylelikle tarihi yüzyıllar öncesine dayanan geleneksel eğitimimizin temel taşı sıbyan mektepleri tarihe karışmıştır.

Bu bölümde görüldüğü gibi sıbyan mekteplerinde batılılaşmanın etkisi ile yapılan yenilikler olayların oluş sırasına göre açıklanmıştır. Sıradaki bölümde ise yenilik ve gelişmeler konu başlıkları altında incelenecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SIBYAN MEKTEPLERİNDE YENİLİK VE GELİŞMELER

Osmanlı eğitim sisteminde din ile bilim, eğitim ile de mevcut sosyal, kültürel, politik ve ekonomik yapı arasında bir denge kurulmaya çalışılmıştır. Üç kıtaya hakim olan Osmanlı imparatorluğunun hakimiyetini korumasında, zamanına göre ileri kabul edilebilecek eğitim sisteminin katkısı büyüktür (Akkutay, 1984: 15).

Osmanlı devleti 16.yy'a kadar devlet yönetimi, ordu teşkilatı ve eğitim sistemi ile Avrupa'dan üstün durumdaydı. Bu sebepten Rönesans hareketlerinden sonra Avrupa'daki sanat ve bilim alanındaki gelişmeleri takip etme ihtiyacı duyulmadı. Sultan I. Ahmet döneminden itibaren şehzadelerin saraylarda eğitim alması geleneği başlatılmış, lalaların gözetiminde sancaklara gönderilerek eğitilmesi geleneği bırakılmıştı. Bu durum da padişahların sadece saray içinde yaşamasına, halktan kopuk olmasına sebep oluyordu. Ayrıca ilmiye sınıfı mensupları, ne yazık ki devletin kuruluş yıllarının aksine, dar bir eğitim anlayışı benimsedikleri için devletin gelişmiş eğitim politikası yoktu. Dolayısıyla padişahların çevrelerinde bu konuyu tartışabilecekleri fazla kişi yoktu.

Ancak zaman içerisinde zamanın gerisinde kaldığını fark edince Osmanlı Devleti batıdaki yenikleri incelemeye başladı. Bu durumdan ilk etkilen askeri kurumlar oldu. Daha sonra da devletin diğer kurumların da batı anlayışında düzenlemeler yapıldı.

18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren çeşitli yeni askeri okullar kurulmaya başlanması ile devlet ve eğitim arasında yeni bir ilişki kurulmaya başlandı. 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren eğitimin sivil alanlarında da yaygınlaştırıldı. Böylece eğitim ve öğretim bir devlet politikası özelliği kazandı (Cicioğlu, 1985: 4). Bir önceki bölümde Osmanlı eğitim sisteminde meydana gelen bu değişiklikler, sebepleri ve eğitim sistemi üzerine etkileri açıklanmıştı. Ayrıca sıbyan mekteplerinde yapılan yenilikler kronolojik olarak verilmişti. Bu bölümde ise asıl konumuzu oluşturan sıbyan mekteplerindeki yenilikler ve gelişmeler konu başlıkları halinde incelenecektir.

Osmanlı Türklerine kadar küttab ve mektep adı ile bilinen ilköğretim kurumlarının düşünce boyutu İslamiyetin doğuşuna, yapı boyutu ve orijini ise Selçuklulara dayanmaktadır. İlköğretim kurumlarının dönemin anlayışı paralelinde Osmanlılarda farklı bir karaktere büründüğü anlaşılmaktadır (Akgündüz, 1986: 31). Kuruluş döneminde ihtiyaçlara cevap veren, sadece eğitim değil sosyal hayatın da değişmez temel taşarlından olan sıbyan mektepleri zaman içerisinde tüm diğer kurumlar gibi değişmişlerdir. Yaşanan bu gelişmeler ve sonuçları şimdi detaylı olarak açıklanacaktır.

4.1. İlköğretimi Yayma Çabaları

İlköğretim, eğitim sürecinin temel taşıdır. Eğitim tüm toplumu etkileyen sosyal bir ihtiyaç olarak kabul edilmelidir. Toplumun eğitilmesi ile devletin daha sağlam temellere oturtulacağı ve daha uzun süre yaşayacağı muhakkaktır. Öğrencilerin temel eğitim alması özellikle kuruluş yıllarında Osmanlıların da önemsediği bir konu olmuştur.

İlköğretimi yayma gayretleri için atılan ilk büyük adım II. Mahmud'un 1824 yılında çıkardığı ferman olarak kabul edilebilir. Bu fermanda erkek çocuklarının İslam dininin gereklerini öğrenmek için sıbyan mekteplerine gönderilmesi gerektiği söylenir. Ayrıca esnafların da okula gitmemiş çocukları çırak olarak almaması şartı konulur. Bu çalışma II. Mahmud'un eğitim alanında yaptığı en önemli çalışmalardandır. İlköğretimin bir anlamda mecburi tutulmaya çalıştığı söylenebilir.

1824 tarihli fermana göre ilköğretimin gayesi "Çocukları güzelce okutup Kur'an-ı Azimüşşanı talim akabinde her bir çocuğun haysiyet ve istidadına göre tecvid ve ilmihal misillu risaleler okutarak şerait-i islamiye ve akaid-i diniyelerini öğretmeye say ve ikdam"dır. Nitekim Meclis-i Umur-ı Nafianın 1839'da mahalle mekteplerinin ıslahı için yapmış olduğu teklifte de aynı anlayışın ve ruhun hakim olduğu görülmektedir (Unat, 1964: 38). Bu ferman bütün illere gönderildiği halde aslında zorunluluk sadece İstanbul'u kapsamaktaydı. O yıllarda yapılan savaşlar ve özellikle de yeniçeri ocağının kapatılması ile ilgili çalışmalar bu ferman ile yeteri kadar ilgilenilmesine engel olmuştur.

1847 yılındaki "Sıbyan mektepleri hocalarına ita olunan" talimatnamenin uygulamaya geçirilen en önemli maddesi okula devam konusudur. II. Mahmud zamanında başlatılan ilköğretimi yayma çabaları, talimatnamenin de yayınlanmasıyla daha da ilerleme göstermiştir. Örneğin 1860'larda yalnız İstanbul'da ve Bilad-ı Selase(*)'de 20.000 civarında kız ve erkek çocuğun okuduğu 380 sıbyan mektebi vardı. Bu sayıya gayrimüslim sıbyan mektepleri dahil değildir. (Bu tarihlerde İstanbul'da 171 gayrimüslim okulu vardı.) Taşradaki sayıları bilinmemekle beraber zaten yaygın bir kurum olan sıbyan mekteplerinin bu zamanda sayılarının artmış olduğu tahmin edilebilir. (Bilim, 2002: 197) Tanzimat öncesi dönemde sıbyan mekteplerinin sayısı hakkında Sakaoğlu'nun verdiği bilgilere göre İstanbul'da yaklaşık olarak 360 sıbyan mektebi bulunmaktaydı. Her mektepte 50-60 öğrenci olduğu kabul edilirse toplam 20 bin öğrenci vardı. Bu sayı şehrin nüfusunun yaklaşık 1/40'ıdır (Sakaoğlu, 1991: 59) .

1847 tarihli talimata göre 4-5 yaşlarındaki çocuklar aileleri isterse okula başlatılabilirlerdi. Ancak 7 yaşına giren bir çocuk okula başlamak zorundadır. Bunun takibini mahallenin imamı ve muhtarı yapacaktır. Aksi hareket edenler bildirilecektir. Öğretim süresi 4 yıl olarak belirlenmiştir. Başarılı olamayan öğrenciler 3 yıl daha okula devam edebilirlerdi. Hala başarı gösteremeyenler ancak velileri isterlerse okula devam edeceklerdi. Ayrıca zorunlu eğitim yaşında yani 7–13 yaş arasında olup da ailesinin geçimini sağlamak amacı ile çalışmak zorunda olan çocuklar dini bilgileri yani "akaid-i diniye" yi öğrenmek amacı ile günde bir saat okula gelmek zorunda tutulmuşlardır (Sakaoğlu, 1991: 75).

1847 talimatı Sıbyan mekteplerinin dünya ve ahret için gerekli olan bilgileri yeteri kadar veremedikleri gerekçesi ile rüşdiyeler de zorunlu tutulmuştur. Böylelikle 4 yıl sıbyan mektepleri, 2 yıl da rüşdiye mektepleri ile beraber zorunlu eğitimin süresi 6 yıl olmuştur. Öğrencilerin medrese yerine rüşdiyelere yönlendirilmek istenmesi Tanzimat dönemi eğitim anlayışını açıkça göstermektedir. 19. yy biterken Osmanlı ülkesinin tamamında 300 civarında Usul-i Cedideyi uygulayan İptidai

(*) "Üç Belde" Derssadet olarak isimlendirilen İstanbul, 19. yüzyılıln ortalarına kadar idari yapı ve yargısal açıdan dört bölüme ayrılmıştı. Bunlardan ilki İstanbul Kadılığı'nın yetki sahası olan ve İstanbul'un kent merkezi kabul edilen Suriçin'dir. Galata, Üsküdar ve Eyüp'ten oluşan bilad-ı selase(üç belde) ise bu merkezin kazalarıdır.

okulları, 20 bin civarında da sıbyan mektebi vardı. Her okulda ortalama 400 bin çocuk iyi kötü eğitim görebilmekteydi ancak nüfusun 2 milyon dolayında olduğu düşülürse eğitim alanların sayısı oldukça düşük kalmaktaydı (Sakaoğlu, 1991: 113).

Sıbyan mekteplerinde 1847 yılından sonra 1863 yılına kadar başka bir düzenleme olmamıştır. 1824 tarihli İlköğretimi mecbur kılan fermanın yayınlanmasının fakat uygulanamamasının ardından 23 Mayıs 1863 tarihinde "İrade-i Seniye" yayınlanmıştır. Yeniliklerin öncelikle İstanbul'dan seçilen örnek okullarda uygulanması kararlaştırılmıştır. Buna istinaden İstanbul'un 12 semtinde deneme okulları açılmıştır. Takvim-i Vekayi bu okulları başarılarından söz etmiştir.

Örnek okulların İstanbul dışındaki ilk uygulanışı Niş'de oldu. O sıralarda Balkanlarda Hıristiyan halkın neden olduğu olaylar karşısında o bölgede bazı reformlara gidilmişti. Bu arada eğitim alanında reformlar da yapılmıştır. Niş'deki sıbyan okullarında reform yapılarak örnek okul açıldı ve 500 öğrencinin okula devam etmesi sağlandı. Aynı sistemin başka bölgelerde de uygulanması için girişimlerde bulunulmuş, öğretmenler atanmıştır. Takvim-i Vekayi'nin verdiği bilgilere göre belirlenen bölgelerde yapılan düzenlemeler sonucunda okullarda 900 çocuğun eğitim alması sağlanmıştır. Uygulamalar olumlu sonuç verdiği için Maarif Nezareti'nden diğer okulların da aynı şekilde düzenlemesi ve okullara ders kitabı gönderilmesi istenmiştir (Bilim, 2002: 198-199).

Maarif Nezareti "beher mektebe bir muavin ve bir nazır ile üç azay-ı muteberan-ı ahali tayin olunarak lazım gelenin yapılması" için Muharrem 1281[(*)]'de bir mazbata yayınlandı. Ayrıca mekteplerin masraflarına öğrenci velilerinin de katılması kararlaştırıldı. Böylece okul çevre ilişkisi kurularak yeni sistemin kolaylıkla benimsenmesi ve böylelikle ilköğretimin geliştirilmesi sağlanmış olacaktı (Bilim, 2002: 199).

1876'dan sonra bu okullar Mekteb-i İptidai adını almıştır ve her mahalle ve köyde açılması tasarlanmıştır. Abdülhamid döneminde eğitim alanında yaşanan olumlu gelişmeler vardır. Vezir Sait Paşa 1878 ve 1879 yıllarında hazırladığı raporlarda eğitimin yaygınlaştırılması için çalışmalar yapılması gerektiğini

[(*)] Haziran/Temmuz 1864.

söylüyordu. Devletin olumsuz gidişatını eğitimsizliğe bağlıyordu. Sait Paşa ayrıca Avrupa'daki gibi çocukların eğitime 4 yaşında başlamaları ve 8–14 yaş arasındaki tüm çocukların zorunlu eğitime tabi olması gerektiğini söylemiştir. İlkokullar ve ortaokullar için laboratuar ve atölyeler kurulmasını önermiştir. Çocukların ruh ve beden gelişiminden bahsetmiştir (Sakaoğlu, 1991: 101).

Tablo 1: 1883 Yılında İstanbul'daki Sıbyan Okullarının Semtlere Göre Dağılımı

Merkez Okulları	Erkek Okulu	Erkek Öğrenci	Kız Okulu	Kız Öğrenci
Aksaray	9	450	10	570
Fatih	13	650	5	350
Sultan Selim	8	500	8	360
Emir Buhari	9	560	6	350
Haseki	8	450	7	365
Sultanahmet	13	650	7	390
Üsküdar	14	1119	19	960
Eyüp	10	680	4	256
Kasımpaşa	12	658	8	520
Tophane	9	520	8	440
Beylerbeyi	13	450	10	365
Beşiktaş	15	965	20	640
TOPLAM	131	7352	112	5566

Kaynak: Kodaman, 1988: 75

Tablo 2: 1886'da İstanbul'daki Sıbyan Okullarının Semtlere Göre Dağılımı

Merkez Okulları	Erkek Okulu	Erkek Öğrenci	Kız Okulu	Kız Öğrenci
Sultanahmet	19	811	8	399
Aksaray	23	925	13	626
Haseki	21	674	9	612
Fatih	20	765	4	364
Emir Buhari	13	641	5	432
Sultan Selim	13	560	4	380
Eyüp	12	638	1	8
Kasımpaşa	19	604	2	521
Tophane	11	524	7	346
Beşiktaş	28	1021	11	644
Çengelköy	24	900	?	100
Üsküdar	19	999	16	700?
TOPLAM	222	9062	70	5132

Kaynak: Kodaman, 1988: 76.

II. Meşrutiyet döneminde Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı İlköğretimi zorunlu kılmıştır. Bu kanunun önemli bir özelliği geçici olarak çıkarılmasıdır. Bir diğer özelliği ise ilköğretimin parasız olduğu ilk defa kabul edilmiştir. Zorunlu eğitim bu kanun ile birlikte 6 yıla çıkarılmıştır. Cumhuriyet döneminde ise 5 yıla indirilmiştir. 1973 yılında 8 yıla çıkarılmış ancak hemen gerçekleştirilememiştir (Y. Akyüz, 2005: 149).

4.2. Öğretmenlerin Statüleri ve Yetiştirilmeleri

Selçuklu ve Osmanlı döneminde öğretmen yetiştiren kurumlar yoktu. Daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi Osmanlı döneminde sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştirmek için belirli bir devlet politikası da yoktu.

Türk eğitim tarihinde öğretmen yetiştirilmesi konusunun ilk olarak hangi devirde ele alındığı ve uygulamaya geçirildiği belli değildir. (H. Akyüz, t.y: 203) Ancak Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde bazı eğitim kurumlarından mezun olan

kişilerin, mezun oldukları bu kurumlara öğretmen olarak atandıkları bilinmektedir. Fakat bu devirlerde başlı başına öğretmen yetiştiren kurumların varlığından bahsetmek mümkün değildir. Sadece Fatih devrinde öğretmen yetiştirilmesi konusunun ele alındığı ve medreselerin içinde bulunan bir kısımda sıbyan mektepleri için öğretmen yetiştirilmeye başlandığı bilinmektedir. (Koçer, 1975: 5)

15. yy'da sıbyan mekteplerine öğretmen olacak kişiler için verilen eğitim yeterli görülmemiştir. Dönemin padişahı Fatih Sultan Mehmet, Osmanlı siyasi tarihinde Osmanlı eğitim tarihinde de iz bırakacak değişiklikler yapmıştır. Eyüp ve Ayasofya Medreselerinde sıbyan mekteplerine muallim olacak kişiler için farklı bir program uygulanmıştır. Bu programa göre muallim olacaklar için okutulacak dersler şöyledir: Arapça, Sarf ve Nahir, Edebiyat(Maani, Beyân, Bedîî), Mantık, Âdâb-ı Muhasebe ve Usul-û Tedris, Münâkaşalı Akaid (İlmi Kelâm), Riyaziyat (Hendese ve Heyet) Hesap dersi Hendese içinde, Coğrafya dersi Heyet (Sema ve Arz) içinde, Tarih de Edebiyat içinde okutuluyordu (Aktaran: Y. Akyüz, 2005: 82).

Bu programda çok ilginç 2 özellik vardır;

A) Âdâb-ı Muhasebe ve Usul-û Tedris olarak bir derse yer verilmesi. Bu tartışma kuralları ve öğretim yöntemi anlamına gelmektedir. Böyle bir dersin, ilkokul öğretmen adayları için özel olarak ön görülmesi o çağda çok önemli bir yeniliktir ve Türk Eğitim Tarihinde olduğu kadar, dünya eğitim tarihinde de son derece ilginç bir buluştur.

B) Fıkıh Dersinin Bulunmayışı: Fatih Sultan Mehmet böyle bir dersi genel medrese öğrencilerine uygun gördüğü halde, ilkokul öğretmeni olacaklar için uygun bulmamıştı (Y. Akyüz, 2005: 83).

Ancak Fatih Sultan Mehmet'in çizdiği yol kendisinden sonra bırakılmış, 1848 yılına kadar öğretmen yetiştirilmesi konusunda sistemli çalışmalar yapılmamıştır. Öğretmen olabilmek için medrese diplomasına sahip olmak yeterli görülmüştür. Hatta daha sonraları yerleşen geleneksel anlayışa göre mahalledeki caminin imamı veya müezzini olmak yeterli kabul edilmiştir. Ölen bir öğretmenin uygun nitelikteki oğlu, bazı hafız ve okumuş kadınlar ve okuryazarlığı bulunan ağırbaşlı kişiler de artık sıbyan mekteplerine öğretmen olarak kabul edilmişlerdir.

19.yy'a kadar Kur'an okumasını bilen, mahalle mektebine giden, medreselerde birkaç sene de olsa okumuş olan kişiler halk tarafından bilgili kabul edilmekteydi. Çünkü bu dönemde halkın çoğu okuma yazma bilmiyor ve bu konuyu önemsemiyordu.

İlköğretimin istenen şekilde gelişmesi birçok şartlara ve bu arada yeni eğitim zihniyet ve usullerini kavramış öğretmenlerin yetişmesine de bağlı olduğu düşünülür (Unat, 1964: 38). Batılı anlamda modern öğretmen yetiştirme çabalarına 19. yüzyılın ortalarından itibaren başlanmıştır (Cicioğlu, 1985: 15).

Modern anlamda eğitim vermesi istenen okulların karşısına çıkan en büyük zorluk yeterli donanıma sahip öğretmen bulmak olmuştur. Yenilikçiler bu okulları şeyhülislamlıkların yönetmesini istememiştir, yenilikçilere karşı çıkan çevreler de bunun tersini savunmuşlardı. Mekatib-i Rüşdiye nezareti ismindeki kurum 1839 yılında bu sebeple yani iki farklı görüşü ortak noktada buluşturmak için kurulmuştur.

Tanzimat ile birlikte sıbyan mektebi hocalarını yeterlilikleri üzerinde durulmaya başlanmıştır. 1838 tarihli layiha ile hocaların genel durumları ile bilgi ve becerilerinin yoklanarak bilgisiz ve ehliyetsizlerin görevlerine son verileceği bildirilmiştir. II. Mahmud zamanında sıbyan mektebi hocaları medrese teşkilatı içinde özel bir eğitime tabi tutulmuşlardır. 1847 tarihli talimatta öğretmenlerin statülerini belirlenmeye çalışılmıştır. Buna göre sıbyan mektebi hocalarının artık cerre[(*)] çıkıp yardım toplamayacaktır. Bunun yerine belirli bir sistemle okul gelirlerinden veya devletten maaş alan memurlar olacakları belirtilmiştir (Gelişli, 2002: 2). Yapılan bu planlama ilköğretimi, özel bağış ve cami okullarından farklı olarak devlete bağlı kurumlar haline getirmeyi amaçlıyordu (Bilim, 2002: 196).

1847 yılında yayınlanan talimatta sıbyan mektepleri hocalarının niteliği konusunda bir kayıt yoktur. Geleneksel durum sürmektedir. Fakat okulları teftiş etmek ve rehberlik yapmak için "muin-i mekatip" adıyla müfettişlikler kurulmuştur. Hocaların geliri için deniliyor ki: " Hoca efendilere herkes haline göre şehriye (ayda) 1'er kuruştan 12 kuruşa kadar beher haftaya taksim ile bir ücret vermekte olduklarından yine bu usul-i kadimenin (eski yöntemin) kemakan (bundan sonra da

[(*)] Medrese öğrencilerinin kutsal sayılan Recep, Şaban, Ramazan aylarında özellikle Ramazanda ülkenin dört yanına, en küçük köylere kadar dağılması geleneğidir. (Y. Akyüz, 2005: 71)

aynen) icra olunacağı (uygulanacağı)…" Fakat artık hocalar bahşiş kabul etmeyecekler ve yoksul çocuklardan para istemeyeceklerdir (Y. Akyüz, 2005: 150).

Sultan Abdülmecid öğretmen yetiştirme meselesine ciddi olarak eğilmiştir. Bu konudaki kararlılığını da önce 1845 yılında Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'de okuttuğu Hattı Hümayun ile göstermiştir. Burada milletin cahillikten kurtulması için gerekli önlemlerin alınması için sadrazama emir vermiştir. Ancak çalışmalar ancak üç yıl sonra sonuç vermiştir. Eğitim işlerine bakmak üzere Kemal Efendi görevlendirilmiştir. Kemal Efendi'nin çalışmaları ile 16 Mart 1848'de öğretmen okulu açılmıştır. Bu okul 3 bölüm üzerinden eğitim vermekteydi. Birinci bölüm iptidai mekteplere, ikinci bölüm rüştiyelere ve üçüncü bölüm ise yüksek okullara öğretmen yetiştirmekteydi. Konumuzla ilgili olan birinci bölüm Darülmuallimini Sıbyan adı ile de anılmaktaydı (H. Akyüz, t.y.: 204).

1869 tarihinde Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayınlanmadan önce eğitim öğretim durumu şöyle idi: okullarda verilen eğitim ilerleme için yeterli değildi. İleri seviyedeki öğretimin yaygınlaşması için ilk kademedeki eğitimin yaygın olması gerekiyordu. Ancak sıbyan mekteplerinin bunun için yeterli değildi. Ayrıca verilen eğitim de nitelikli değildi. Sadece din dersleri veriliyordu. Okulların yönetimleri ve denetimleri de yetersizdi. Sıbyan mekteplerinin bir üst seviyesi olan rüşdiyelerdeki eğitim bile bu ilk devredekilerin tekrarıydı. Yüksek okulların müfredatında bilim ve fen dersleri yoktu. Türkiye'de öğretmenlik mesleğinin saygınlığını ve bu mesleği öğrenip yürütenlerin atanma, görevlendirilme ve yükselme biçimleri Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde ele alınan önemli konulardandır. Öğretmen alımında ve atamalarında öğretmen okulu çıkışlılara "hakk-ı rüçhan" (öncelik hakkı) tanınmıştır. Bu bakımdan tüzük ülkemizde öğretmenlik mesleğinin evriminde yeni bir dönüm noktası oluşturur (Uçan, t.y.:1).

1876 yılında öğretmen okullarının ders programlarına bakacak olursak: sıbyan bölümü için: Türkçe, hesap, tarih-i osmani, usul-ü tedris, coğrafya, yazı, hendese. Rüşdiye bölümü için: farsça, hesap, cebir, tarih, coğrafya, Arapça ve çeviri, Türkçe, resim, yazı. İdadi bölümü için: cebir, hesap, inşa(kompozisyon), belagat(konuşma), kozmoğrafya, tabi bilimler, usul-i defteri, mantık, yabancı dil, hıfzıssıhha idi.

Öğretmen okullarının kız bölümleri için ayrıca okutulan dersler ise şunlardı: dikiş, nakış, terzilik, ev ekonomisi.

1880 yılında öğretmenliğe başvuracaklar için konan koşullar şunlardı: "Kur'an'dan sınav, Usul-i Cedid üzere öğretim için kurs, Türkçe rahat okuyup yazmak, Nahiv'e kadar Arapçayı okumak ve olabildiğinde imla." Aksaray'da Çakırağa Mahallesinde darülameliyat (uygulama okulu) denilen ve dışarıdan öğretmen olmak isteyenlerin ve görevdeki öğretmenlerin kursa alındığı bir de merkez oluşturuldu. Buna karşın iptidailerde okuyan öğrencilerin rüşdiyelere nakilleri önlenemediğinden bir tarafta öğrenci azalması, öteki tarafta yığılmalar vardı. Öğretmenlerin ücretleri öğrenci sayısına göre ayarlandığından bu meslek mensupları sıkıntıya düşmekteydi. Daha o zamanlarda çoğu öğretmenin eğitim ve öğretime yeterince zaman ayırmaması, okul işlerine gerektiği gibi önem vermemesi de bu sıkıntıya bağlanıyordu. (Sakaoğlu, 1991: 101)

1892'de ilkokullar için çıkarılan bir talimatta ilkokul öğretmenliğine atanacaklara "Darülmuallimin-i İptidai'den diploma almış olma ya da bir sınav sonunda yeterliliklerini kanıtlamış olma" ve "iyi ahlaklı olma" koşulları getirilmiştir. Dolayısıyla bu talimat öğretmenlik mesleği ile ilgili 1869 nizamnamesinden daha ileri seviyede düzenlemeler getirmektedir. 1898–1899 ve 1900 ve 1901 tarihli salnamelerde de öğretmenlik mesleğine ilişkin önemli maddeler bulunmaktaydı (Uçan, t.y.: 1).

19.yy'ın sonlarına gelindiğinde sıbyan mekteplerinde Darülmuallimden yetişmiş hoca sayısı oldukça azdı. Çünkü bu okullardan mezun olan sayılı öğrencilerin tüm ülkenin öğretmen ihtiyacını karşılaması elbette ki beklenemez.

II. Abdülhamid'in yürürlüğe soktuğu Teşkilat-ı Esasiye kanunu ile öğretmen okulları daha yaygın hale gelmiştir. Çünkü bu tarihe kadar bu kurumlar taşrada yaygınlaştırılmamıştır. 20.yy başlarında ise öğretmen okullarının her ilde yaygınlaştırılması için yerel yönetimler çaba sarf etmişlerdir. Öğretmen okulları için bütçelerinden kaynak ayırmışlardır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile "mükemmel öğretmenler yetiştirmek" üzere çalışmalar yapılacağından bahsedilmiş ancak bunlar gerçekleştirilememiştir (Cicioğlu, 1985: 15).

Türkiye'de eğitim ve öğretime ilişkin olarak Tanzimattan önceki bazı dönemlerde bazı kitaplar yazılmış ve yayınlanmış ve Tanzimattan sonra da giderek çoğalmıştır. Bununla birlikte öğretmenlik mesleğine ilişkin ilk önemli ve kapsamlı yayınlar, tartışmalar ve öneriler on yıl süren II. Meşrutiyet döneminde (1908–1918) yapılmıştır (Uçan, t.y.: 1).

Ziya Paşa eğitim sürecinde öğretmenlerin durumunu şöyle açıklıyor: "Bizde bir çocuk 5–6 yaşında mektebe başlar. Karşısına evvela "ebced" çıkar. Ne olduğunu ne hoca bilir, ne kimse anlar. Sonra çocuğa ancak buluğa erince fayda edecek anlamını bilmediği dualar ezberletilir. Oyun çağındaki çocuk böyle soyut şeylerden hiçbir zevk almaz. Sonra Kur'an okumaya geçer ve bu senelerce sürer. Çocuk hafız olur. Mahalle mektebindeki bu çalışmalar çocuklar 13–14 yaşına gelene kadar aralıksız devam eder. Aile imkan hazırlarsa gencin cami derslerine oturması mümkündür." Burada daha sonra camiye hoca olan kişilerin icraatları anlatılır. Sıbyan mektebi bitirmiş bu kişinin Arapça gazeteleri bile okuyamadığını, dünya haritası üstünde ülkelerin yerini gösteremeyeceğini, Türkçe yazı yazamayacağını, askerlikten ve memurluktan anlamadığını açıklar (Aktaran: Sakaoğlu, 1991: 13).

Eski sıbyan okulu hocalarının yeni usulde öğretimin uygulanmasına karşı gösterdikleri direnmenin sonucunda padişahın işe karışma gereği duymuştur. Bu durum bizlere çalışmaların ağır yürüdüğünü açıkça göstermektedir (Koçer, 1987: 128).

4.3. Ders Programları

Önceki bölümlerde bahsedildiği gibi II. Mahmud'un ilköğretimin yaygınlaştırılması için çok önemli adımlar atmıştır. Bunun yanında "Her şeyden evvel dini zaruretlerin öğretilmesini" tavsiye etmesi o dönem Osmanlı âlemi tarafından, Avrupa'daki eğitimcilerin katkısı ile gelişen pedagojinin henüz yakından takip edilmediğini göstermektedir (Erdem, 2005: 2).

19.yy'ın sonlarında Öğrencilerin ders gördükleri ortamlar eğitim öğretime hala uygun değildi. Sıralar yerine hala minder üstünde oturarak ders işliyorlardı.

1847 yılının Nisan ayında yayınlanan "Etfalin Tedris ve Terbiyelerini Ne Veçhile İcra Eylemeleri Lazımgeleceğine Dair Sıbyan Mekatibi Haceleri Efendilere

İta Olunacak Talimat"ın yayınlandığı dönemde elifba, amme cüzü, ahlak, yazı, ilmihal ve istekli öğrencilerin hafızlığa çalıştırıldıkları Hıfz-ı Kur'an dersi vardı. Sözü geçen amme cüzü ve diğer cüzlere supara(*) adı verilmekteydi. Tanzimat döneminden önce sıbyan mekteplerinde yazı öğretilmiyordu. Talimatla beraber de öğretim programında önemli bir anlayış değişikliği olmuştur. Çocukların doğuştan çizgi çizmeye, yazı yazmaya yatkın oldukları, yazmanın okumayı öğrenmeyi kolaylaştırdığı o yıllarda belirtilmiştir. Bu sebepten hocaların yazı yazmaya önem vermesi istenmiştir. Talimatnamenin bu maddesi ile günümüz eğitim anlayışına yakın fikirler belirttiği söylenebilir (Y. Akyüz, 2005: 148).

1864'te kurulan "Mekatib-i Sıbyan-ı Müslüme" komisyonu, 1868'de sıbyan mektepleri için 10 maddelik bir nizamname yayınlamış ve ders programlarına: İmla, Malumat-ı Nafia, Coğrafya ve Aritmetik derslerini koymuştur. Fakat bu nizamname uygulanmamıştır (Gelişli, 2002: 6).

Sıbyan mekteplerinde 1847 tarihli talimat ve 1869 tarihli nizamname ile öğrenim süresi 4 yıl olarak tespit edilmiştir. Ders programlarında da usul-i cedide yöntemi ile elifba, Kur'an-ı kerim, tecvid, ahlaka ait risaleler, ilm-i hal, fenni hesap, tarih-i Osmanî, coğrafya ve malumat-ı nafia dersleri konulmuştur. Böylelikle akli ve nakli ilimler arasında denge kurulmuş, sıbyan okullarının programları şekillenmeye başlamıştır (Gelişli, 2002: 6).

(*) Kelimenin aslı Farsça olan "sipare"dir. Bunun yanında alfabe ve kıraat kitaplarına da bu isim verilmiştir.

Tablo: 1873–1890 Tarihleri Arası Dört Yıllık Sıbyan Mekteplerinin Ders Programı

Yıl	Derslerin Adı	Haftalık Ders Saati
Sınıf- Evvel	Elifbay-i Osmanî	12
	Kur'an-ı Kerim	6
	Kıraat-ı Türkiye	5
	Hesab-ı Zihni	0
2. Yıl	Kur'an-ı Kerim	6
Sani	İlm-i Hal	2
	Malumat-ı İbtidaiye	1
	Tadad ve Terkim	1
	Hatt-ı Sülüs	1
3. Yıl	Kur'an-ı Kerim	6
Sınıf-ı Salis	Tecvid	1
	Sarf-ı Osmanî	2
	Hesab	2
	Sülüs ve Nesih	1
4. Yıl	Kur'an-ı Kerim	6
Sınıf-ı Rabia	Coğrafya	2
	Tarih	2
	Kavaid-i Kimya	1
	Hatt-ı Rik'a	1

Kaynak: Gelişli, 2002: 6.

Usul-i Cedide hareketinin etkisi ile Selim Sabit Efendi ve Selanikli Abdi Efendi'nin eğitim verdikleri mekteplerde Arap elifbası ile Türkçe okuma yazma eğitimi verilmiştir. Bu eğitim tarihimizde bir ilk olarak kabul edilmektedir. Islah çalışmaları İstanbul'daki 36 okul ile sınırlandırılmıştı. Bu sayı İstanbul'daki

okulların 1/10'u idi. Selanikli eğitimciler okul, metod, kitap açısından yenileşmenin bayraktarlığını yaptılar. Selim Sabit Efendi'nin Rehnüma-yı Muallimin adlı öğretmen kılavuz kitabı ile Elifba-yı Osmanlı adlı ders kitabı, daha başka elifbalar, kitapçıklar, haritalarla araçlar; usul-i cedid programını benimseyen okullara girmiştir. Yeni öğretim metoduna göre: " Tevsim adı verilen eski yönteme göre önce elifbada harfler öğretilecek. Sessiz harfler öğretildikten sonra hareke ismi verilen seslendirmelere geçilecekti." "Savti" yani seslendirme yöntemi benimseniyordu. Bu yöntemin okullarda yaygınlaştırılması için maarif Nezareti gezici öğretmenlerin görevlendirilmesini talep etmiştir (Sakaoğlu, 1991: 84).

1891 yılında ilkokulların detaylı programları ilk kez hazırlanmıştır. Bu programa göre iptidai mektepleri 3 sınıfa indirilecek, köy okulları ise yine 4 yıl olacaktı. Önceden Osmanlı tarih ve coğrafyası son sınıflarda okutulduğu halde köy okullarının programından kaldırılmıştır. Şehir ve kasaba okullarından da kaldırmak için çalışmalar yapılmıştır. II. Abdülhamid'in emri ile oluşturulan komisyon okul programlarını düzenlemiş ve bu dersler 21 Ağustos 1904'te kaldırılmıştır. Bu dersler ancak Meşrutiyetin ilanı ile birlikte tekrar müfredata alınmıştır. Ayrıca yurttaşlık bilgisi dersi de eklenmiştir (Aktaran: Unat, 1964: 40).

Osman Ergin kendi başından geçen bir olayı anlatır. "1882'de Malatya'nın şimdi bir kaza merkezi olan İmrun köyünde doğmuşum. Dokuz yaşına kadar orada bulundum. Bir köylü çocuğu ev, tarla, bağ, bahçeye hatta çobanlık gibi hangi işe sevk olunursa ben de o yaşlarda yazın bu işlerle uğraşır ancak kışın okurdum. Üç sene kadar güya okumuşum. Kur'an'ın birçok suresini ezbere biliyordum. Hatta iki defa hatmetmiştim.

1891'de İstanbul'a getirildim. Kaydolunmak için Zeyrek Rüşdiyesine götürüldüm. Rüşdiyenin müdürü Osman Nuri Efendi adında ulemadan birisi idi. Yaşımın ileriliğini görerek o zamana kadar hayli okumuş olduğumu tahmin etmiş ve kaçıncı sınıfa tayin etmek için ne okuduğumu sormuştu. İki defa hatimi söyleyince Kur'an'ı açtı, bir yer açtı ve okumamı söyledi. Gösterilen yerden bir şey okuyamadım. Başka bir yer daha açtı, orasını da ve üçüncüsünü de okuyamadım, güldü ve tabi yalan söylediğime hükmederek beni rüşdiyenin iptidai kısmının ihtiyat sınıfına gönderdi.

Ben yalan söylemiyordum. Üç sene okumuş ve Kur'an'ı adeta ezberlemiştim. Fakat harfleri tanıyamıyordum. Hoca okumuş ben tekrar etmiştim. Böylece tekrar ede ede Kur'an'ı ezberlemişim…" (Aktaran: Kara ve Birinci, 2005: 398).

Selim Nüzhet Gerçek ise "İlk Mekteplerimiz" isimli yazısında görüşlerini şöyle belirtmiştir: "… İlk kültür müesseselerimiz olan medreselerin yanında, onların bir cüzü olarak açılan bu mekteplerde yalnız Kur'an talim edilir ve namazda okunulacak sureler ezberletilirdi. Seneler ve asırlar geçti. Bu mekteplerin programlarında değişiklik olmadı. Seneler asırlar geçti, bu Türk ilk mekteplerinde Türk çocuklarına Türkçe okuyup yazma öğretmek kimsenin aklına gelmedi.

Eski ilk mektepler epeyce bir müddet daha yine eski şekilleri ile devam ettiler. Bu mektebe gelen çocuklar elifabayı bitirir bitirmez kırata, fakat Türkçe kıraat yerine "Amme" cüzünü okumaya başlarlar ve okuduklarını anlamadıkları için, daha başlar başlamaz okuma zevkini kaybederlerdi…" (Aktaran: Kara ve Birinci, 2005: 258).

Görüldüğü gibi kuruluş yıllarında İslam dininin de verdiği önem ile sıbyan mekteplerinde Kur'an okutmak, namaz sureleri ezberletmek temel eğitim için yeterli görülmüştür. Ancak 18. yy'a gelindiğinde değişen şartlar sebebi ile ders programları yetersiz kaldığı fark edilerek yenilenme ihtiyacı duyulmuştur.

4.4. Metod ve Teknikler, Disiplin

Sıbyan mektepleri ile ilgili önemli bilgiler veren 1847 tarihli talimatta öğrencilerin bilgi seviyelerine göre ayrılması istenmiştir. Ancak bu tam anlamda bir sınıf anlayışı değildir. Çünkü sınıf geçme olayı yoktur sadece 4. yılın sonunda bitirme sınavı yapılacaktır. Ayrıca hoca öğrencilerle tek tek ilgilenecektir (Y. Akyüz, 2005: 149).

4 Mayıs 1870'te kurulan "Meclis-i Kebir-i Maarif'in İlmiye Islah-ı Mekatip Komisyonu" sıbyan mekteplerinin uygulayacakları öğretim metodları ile ilgili bir program hazırlayarak Maarif Nezaretine sunmuştur. Derslerin öğrencilere açık ve sade bir dille anlatılması isteniyordu. Sınav ve tatil zamanlarının düzenli olmasının yararlı olduğu açıklanıyordu. En önemsenen konu ise öğretmenlerin formasyonu idi. Öğretmenlerin Türkçeye hâkim olmaları ve öğrencilere sevgi ile yaklaşmaları isteniyordu. Öğretmenlere oldukça modern bir yöntem öneriyordu. Öğretmen sadece yol gösterici olacak, öğrencilerin yeteneklerini geliştirmek ve üretkenliklerini ortaya

çıkarmaya çalışacaktı (Bilim, 2002: 204). Selim sabit efendi de raporu hazırlayan bu komisyonun üyelerindendir.

Sait Paşa'nın ve Münif Paşa'nın öğretim programlarının yenilenmesi, elifbanın basitleştirilmesi, yetkin eğitimciler yetiştirilmesi ile ilgili önerileri ve okulların içinde bulunduğu olumsuz durumla ilgili tespitleri dinlenmemiştir.

Halit Ziya Uşaklıgil "Yeni Usul Mektep" isimli hatırasında şöyle anlatır: " Yeşil sarıklı, sallana sallana derslerini ezberleyen çocukların en uzağına kadar uzanabilen bir sopa ile kürsünün başından ayrılmayan bir hocamız, oradan oraya koşup her tarafa yetişen, karalamaları yoklayan, rengarenk yaz sil kağıtlarını mühürleyen, çocuklar derslerini ezberlemezler de işi oyuna çevirirlerse kulaklarını çeken şişman bir kalfamız vardı. Burada Kur'an okurduk, başka bir şeyin okutturulduğuna vakıf değildim… Ben bu mektepten ne kadar soğumuştum, kaç kere sabahleyin oraya gitmemek ve pek sevimli tavuklarımla vakit geçirmek için hastalıklar bulmuş, hırçınlıklar yapmış, yerlere yatarak tepinmiştim…

Mutlaka bir hayır sahibi beni ikaz etmiş olacak. Evimizin tam karşı sırasında, bizden nihayet yirmi otuz adım ötede bir mektep, yeni usulde bir mektep varmış ki o zaman bu neviden açılan diğer mektepler gibi sübyan mektebi namile maruf imiş. Yeni usul sübyan mektebi! Bu isimler bende derhal bir efsun tesiri yapmış olacak ki derhal tertibatımı aldım. Bir gün oraya doğru gittim. Dar küçük bir kapı, ufak bir havlı(avlu), gayet dik taş bir merdiven… Arkamdan ne olur ne olmaz belki bir kovalayan vardır diye soluk soluğa bu merdivenleri çıktım, küçük bir sahanlık, açık duran bir kapı… Buradan içeriye baktım: Sıra sıra sedirler, bunların üstünde dizi dizi çocuklar ve bunlar sallanmıyorlardı. Ta ileride yine bir kürsü ve burada beyaz sarıklı pembe sofdan cübbeli, melih, genç, sevimli, tatlı bir hoca… Hiç tereddüt etmeden bu cazip adamın yanına kadar gittim. Hemen elini öptüm… Ne beni, ne ailemi sormadılar. Beni derhal bu mektebe kabul ettiler, hemen bir yere oturttular ve evdekiler beni tavuklarımla oynuyor zannetsinler; ben öğleye kadar bu yeni usul sübyan mektebinin göğsü iftihar ile şişkin bir şakirdi sıfatı ile etrafımı temaşa ede ede, bana gülümseyerek bakanlara ben de tatlıca cevap vere vere oturdum…

Burada ne kadar az kaldım; belki bir sene belki daha az, herhalde burada okuyup yazmayı öğrendim. Mütemadiyen kırılıp yenisi alınan taş tahtamın üstünde

rakamlar döker, hesaplar yapardım. Yavaş yavaş bu mekteplerin, o devirde Süleyman Paşa tarafından pek büyük itinalarla muhtelif semtlerde vücuda getirilen askeri rüşdiyelere şakird yetiştirmek için küşad edildiğine vakıf olmuştum…" (Aktaran: Kara ve Birinci, 2005: 59–61).

Tanzimat döneminde öğrencilerin ödüllendirilmeleri ile ilgili ilk yasal belge, muhtemelen, Nisan 1847 tarihli sıbyan mektebi öğretmenlerine yönelik yayınlanan talimattır. Okul yönetmeliklerinde öğrenci disiplinin sağlanması için belirtilen önerilere göre "şeriatta olmadığı için" falaka kaldırılmıştır. Eğer öğrenci bir hata yaparsa oturduğu minder öğretmeninin yanından uzaklaştırılacaktır. Mesafe ise öğrencinin yaptığı hatanın büyüklüğüne göre arttırılacaktır. Öğrenciler arasında öne çıkmış olan hocanın yardımcılığını yapan kalfa da ayakta bekletilen öğrenciye öğrenemediği konuları tekrar ettirecektir. Ancak 10 yaşına gelmediği halde namaz kılmayan ve hocaların bu konudaki uyarılarını dinlemeyen öğrenciler el ile dövülebilecektir. 7 yaşına gelmiş çocuklara mektepte abdest aldırılıp namaz kıldırılacak, namaz kılma alışkanlığı kazanmaları için telkinde bulunulacaktır. Bu olumsuz davranışların aksine, çalışkan ve uslu öğrencilerin minderleri öğretmene yaklaştırılacaktır. Hocalar da bu öğrencilere övgü sözleri söyleyecektir (Y. Akyüz, 2005: 149). Ancak yazarlarımızın anılarından bu talimata tüm hocaların uymadıklarını görmekteyiz.

Muallim Naci hatıralarında: "…Sabahları bizi kalfa alır mektebe götürürdü. Boynumdaki süslü cüz kesesine baktıkça sevinirdim. Mektep, hususiyle Hoca Efendi gözümün önüne geldikçe keyfim kaçardı. Pek korkardım. Nasıl korkmayayım? Hoca Efendinin önünde ileriye doğru uzatılmış olan iki-üç arşın tulündeki sopalar, başı ucunda asılı olan kayışlı falakalar dehşetli idi. Bu falakaların bir de zincirlisi var idi!

Hoca efendi beni takriben üç sene zarfında iki defa falakaya koşturdu. Ayaklarıma üçer değnek vurdu. Vurduğu yerde gül bittiği görmedim, fakat hiç şüphe etmem ki hicap ve ızdıraptan çehrem gülgun olmuştur…" (Aktaran: Kara ve Birinci, 2005: 64).

Halide Edip Adıvar " Benim Mekteplerim" eserinde : "…Kapı açıktı. İçeride şöyle hareketli bir manzara göze çarpıyordu: Yerde bir sürü çocuk yer minderlerine oturmuş, önlerinde rahleler mütemadiyen eğilip oturuyorlar. Kapının karşısında

yüksekçe bir yer minderinde yeşil sarıklı bir hoca efendi. O da öne arkaya ahenkle sallanarak oturuyor. Arkasındaki duvara dayalı, ucu tavana değen bir değnek. Arkada oturan çocuklar arasında bir ses mi oldu ne oldu, Hoca Efendi hemen bu değneği eline aldı ve en arkadaki çocuğun kafasına nişan alarak bir yılan sürati ile indirdi.

Evet, Hoca Efendi yerinden kalmadan ikide birde bu uzun değneği, gürültü yapmaya cesaret eden herhangi bir rahle başındaki çocuğun kafasına indiriyordu. İşte bu manzaranın hatırasından dolayı, küçük kız mektebe gitmeden okutulup yetiştirilmiş olmasından dolayı çok memnundu…" (Aktaran: Kara ve Birinci, 2005: 75).

1847 tarihli talimatın ardından öğrencilerin ödüllendirilmeleri ile ilgili çalışmalar 1870 yılında yapılmıştır. Öğrencilere "evrak-ı takdiriye" yani "ödüllendirme kağıtları" verilmeye başlamıştır. 1 ay süre ile derslerine iyi çalışan ve iyi davranışlar gösteren öğrenciler "birinci derece" kabul edilir. Üç ay boyunca birinci derecede kalan öğrenciye "tahsinname" verilir. Altı ay boyunca birinci derecede kalan öğrenciye ise tahsinname verilmesinin yanında sınıftaki levhaya öğrencinin ismi yazılır (Y.Akyüz, 2005: 2).

4.5. Araç Ve Gereçler

"Eğitim ve öğretimin etkili, verimli olabilmesi için eğitim ortamının uygun ve iyi düzenlenmiş olması gereklidir. Eğitim ortamı, öğretme- öğrenme etkinliklerinin oluştuğu çevre ve bunun içindeki şeylerdir." (Y. Akyüz, 2005: 197). Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi maalesef sıbyan mekteplerinde dersler genellikle sağlıksız mekanlarda yürütülüyordu. Ayrıca bu okullar ilmiye sınıfında yeniliğe karşı olan kişilerin etkisi altındaydı. Dolayısıyla hem fiziksel açıdan hem de araç gereç bakımından yetersiz durumdaydılar.

1847 yılının Nisan ayında yayınlanan "Etfalin Tedris ve Terbiyelerini Ne Veçhile İcra Eylemeleri Lazımgeleceğine Dair Sıbyan Mekatibi Haceleri Efendilere İta Olunacak Talimat" ta öğrencilerin yazı yazmak için yanlarında kağıt, divit ve mürekkep hokkası getirmeleri istenmiştir. Bu devirde kara tahta ve sıra sınıflarda yer almamaktaydı. Bunun yerine Arabistan civarında kullanılan siyah taş tahtaların okullara gönderileceği belirtilmiştir. Ancak saygısızlık olmaması için Kur'an

ayetlerinin tahtaya yazılmaması istenmiştir. Henüz oturmuş bir eğitim sistemi olmadığı için tüm maddeler istenildiği gibi uygulanamamıştır. Öğrencilere belirtildiği gibi taş levha, divit ve hokka dağıtılamamıştır.

Ders araç gereçleri bakımından en önemli gelişmeler Usul-i Cedid hareketleri sayesinde yaşanmıştır. Bu yıllarda Süleymaniye'deki mekteplere Selim Sabit ve Abdi Kamil Efendiler medreselilerin tepkilerine rağmen sıbyan mekteplerine sıra ve öğretmen kürsüsünü sokmuşlardır. Aynı yıllarda Selanik'te de usul-i cedidi yaymaya çalışan öğretmenler de bunları kullanmışlardır. Örneğin Atatürk'ün ilk öğretmeni Şemsi Efendi, okuluna kürsü ve çam tahtalarından "burcu burcu kokan" sıralar yaptırmış, bunları öğretmenin ortada dolaşacağı bir boşluk bırakarak iki taraflı yerleştirmiştir. Medreselilerin kışkırttığı kişiler bunları tahrip etmişlerse de Şemsi Efendi yılmamıştır. Ancak, bu yenilikler sıbyan mekteplerinde, II. Meşrutiyet yıllarına kadar uzanan bir zaman içinde yerleşebilmiştir (Y. Akyüz, 2005: 199).

Taş levhalardan sonra kara tahtaların sıbyan mekteplerine girmesi 1870'li yıllara rastlar. Medreseliler bunlara da tepki göstermişlerdir. Kara tahtaya bazen siyah tahta bazen de büyük tahta ya da sadece tahta denilmiştir. Sonraki yıllarda da yeşile boyanmıştır. Bu tahtalar halen günümüz okullarında da kullanılmaktadır. Harita ve yer küresinin de okullarda kullanılmaya başlaması yine usul-i cedid hareketleri ile aynı yıllardadır (Y. Akyüz, 2005: 200).

4.6. Yönetimleri ve Denetimleri

Sıbyan mekteplerinin yönetimleri ve denetimleri yüzyıllardır, özel şahıs ve cemaatlerin elindeydi. Devlet mekanizması içinde bu mekteplerin doğrudan doğruya bağlı olduğu bir merci bulunmamaktaydı. Bu şartlar altında söz konusu eğitim kurumlarının formel anlamda düzenli bir şekilde devlet eliyle sevk ve idaresi mümkün olmuyordu. Bu konuda ilk adımı atan padişah II. Mahmud olmuştur (Akgündüz, 1986: 43). Sıbyan mekteplerinin ve vakıflara bağlı diğer kurumların denetimini sağlamak amacı ile 1826 yılında "Evkaf-ı Hümayun" nezareti kurulmuştur.

Sonraki yıllarda "Meclis-i Umur-ı Nafia" (1838), Mekatib-i Rüşdiye Nezareti" (1839), "Meclis-i Maarif-i Muvakkat" (1845), "Meclis-i Maarif-i Umumiye" (1846)

kuruluşları ile eğitim işleri doğrudan doğruya ve sürekli olarak devletin düzenlemesi ve denetimi altına alınmak istenmiştir. 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kurulması ile eğitim dini makamların etkisinden kurtarılmaya çalışılmıştır. Okullar artık vakıfların idaresinden çıkmış ve bakanlık tarafından yönetilmeye başlanmıştır (Cicioğlu, 1985: 4).

1869 tarihli maarif-i umumiye nizamnamesinin mali hükümlere ilişkin bölümünde "Sıbyan okullarının inşa, tamir ve diğer masraflarıyla hocaların maaşları mahalle ve köy halkı tarafından karşılanacaktır." denilmektedir. Görüldüğü gibi sıbyan okullarının mali yönü devlet tarafından tamamen ihmal edilmiş ve zaten çocuklarını okutmaya pek hevesli olmayan halka bırakılmıştır (Kodaman, 1988: 64). Dolayısıyla okulların fiziki imkanları tamamen o mahallede yaşayan halkın ilgisine bağlı kalmıştır. Sadri Sema II. Abdülhamid döneminde mahalle mekteplerinin durumunu şu şekilde özetler: "Mahalle mektepleri sokak aralarında, cami odalarında, cami-mescit yanlarında meşruta harabelerde ve daima kuytu yerlerde açılmış birer sefalet koçanı idi. Loş, korkunç, ürküntülü izbeler. Kirli pencerelerinden yanlarındaki cami bahçelerinin, cami mezarlıklarının siyah servileri ve mezarların kırık dökük, boynu bükük mezar taşları, yerlerdeki dikenler, otlar, çalılar görünür. Odaların tavanları çökük, döşemeleri kir pas içinde, sıvaları döküktür…" (Aktaran: Kara ve Birinci, 2005: 312).

4.7. Yeni Kurulan Okul Sistemi

Osmanlı Devleti kurulduğundan beri varlıklarını sürdüren sıbyan mektepleri zaman içerisinde değişime uğramıştır. Osmanlı klasik dönemindeki anlayışından uzaklaşan sıbyan mektepleri artık çağın şartlarına ayak uyduramaz hale gelmiştir. Yapılma çalışılan yenilik ve gelişmeler medreselerin etkisi altında olmaları sebebi ile tam anlamı ile sonuç verememiştir. Bu sebepten sıbyan mekteplerine alternatif olarak modern anlamda eğitim veren okullar açılmıştır. Bu bölümde bu okulların açılmasından sonra sıbyan mekteplerinin sistemdeki yerinin daha iyi anlaşılması için Osmanlı Devleti'nde oluşan eğitim sistemi kısaca açıklanacaktır.

1838 yılında sıbyan okullarını da içine alan rüştiyeler açılmıştır. Rüştiyelerin açılırken okuma yazma bilmeyenlerin memleketine faydalı olamayacağı söylenmiştir. Ancak yılardır denetimsiz ve bakımsız aynı zamanda da çağın

şartlarına göre eğitim veremiyor olan sıbyan mekteplerinin üstüne açılmışlardır. Bu durum bize okullar açılırken her yönüyle düşünülmediğini, gerekli incelemelerin yapılmadığını göstermektedir. Olaya başka bir açıdan da bakarsak o dönemde sıbyan mekteplerinin ders programlarında yenilik yapmak ve öğretim seviyelerini yükseltmek medreselerin tepkisine sebebiyet verebilirdi. Bu sebepten ötürü sıbyan mekteplerinin yapısını bozmadan istenilen eğitim anlayışına uygun başka bir okul açma yoluna gidilmiştir.

1862'lerden itibaren sıbyan mekteplerinin yanında Maarif Nezareti'nce geliştirilen "iptidai mektepleri" doğmuştur. Bu okullarda Kur'an okumanın yanında Türkçe okuma yazma öğretimi de amaçlanmaktaydı. Okulların bir diğer özelliği ise rüşdiyelere öğrenci hazırlamaktı (Akgündüz, 1986: 56).

İptidai mekteplerde cüz ve Kur'an okutulması, surelerin ezberlenmesi, erken yaşlarda namaz öğretilmesi, hafızlığa yönlendirilmesi ve din derslerinin öğretilmesi programlanmıştır. Bunların yanında her çocuğun kendi derdini anlatabilecek kadar yazı öğrenmesi hedeflenmiştir. Bu aşamaları geçebilen öğrencilerin rüşdiyelere alınması kararlaştırılmıştır. Bu kısımda ise öğrencilerin pozitif bilimleri öğrenerek, daha derin bilgiler edinerek bir sonraki eğitim kademesine gitmesi istenmiştir. Günümüzün ortaokullarına denk olarak kabul edilebilecek bu okullar öncelikle İstanbul'da açılmış, daha sonra diğer vilayetlere yayılmıştır (Sakaoğlu, 1991: 110).

Rüşdiyelerin açılması Osmanlı devletinde pek çok konuda yenilik anlamına geliyordu. Çünkü rüşdiyeler batılı anlamda eğitim veren ilk sivil kurumlar olarak kabul edilmektedir. Türkçe, matematik, coğrafya gibi dersler bu okullar ile müfredata girmiştir. Ders nazırı adı verilen bir görevliler okulları denetlemekle görevlendirilmiş, okul idareleri kurulmuştur.

1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitim siteminde yeni bir sınıflamaya gidilmiştir. Nizamname gereği bütün eğitim kurumları ilk, orta ve yüksek öğretim olmak üzere üç grupta toplanıyordu. Buna göre:

İlköğretim okulları: sıbyan okulları, iptidailer ve rüşdiyeler

Ortaöğretim kurumları: idadiler ve sultaniler

Yükseköğretim kurumları: darülfünun ve çeşitli mesleki yüksek okullar.

Nizamname ile ilköğretimin ilk devresi olan sıbyan okulları kızlar için 6-10, erkekler için 7-11 yaşlarında mecburi tutulmuştur. Türk, yabancı ve azınlıkların özel okulları gözetim ve denetim altına alınmıştır. 1908 yılına kadar da yapılan küçük değişikliklerle yürürlükte kalmıştır. 1913 tarihli "Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-u Muvakkatı" ile iptidaiyeler ve rüşdiyeler birleştirilerek öğretim süresi altı yıl olan okullar kurulmuştur (Cicioğlu, 1985: 4).

19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde artık Osmanlı Devleti'nde iki tip ilkokul görülmektedir. Birincisi eski usulde eğitim veren sıbyan mektepleridir. İkinci tip ise usul-i cedide yöntemini uygulayan mektepleridir.

İlköğretim okulları iki kademeden oluşmaktaydı

1. mektebi iptidaiye: okul süresi 3 yıldır. Kız ve erkek tüm çocuklar için mecburidir. Okuma yazma, hesap, din bilgisi, tarih, coğrafya, el işleri gibi temel bilgiler öğretilmekteydi. Müslüman olmayanlar için kendi dinlerine ve dillerine bağlı okullar açılmıştı. Bu okullar da parasızdı.

2. mektebi rüşdiye: 3 yıl sürelidir. Mektebi iptidaiyenin devamıdır. Kuran okuma, din bilgisi, Türkçe, Arapça, hesap, coğrafya, Türk ve İslam tarihi, güzel yazı, tarım gibi dersler veriliyordu. Ayrıca farsça, resim, geometri ve sağlık bilgisi dersleri de ekleniyordu (Unat, 1964: 40).

Tablo 3: 1892-1893 öğretim yılında yeni ve eski tip ilkokulların sayısal durumu

	Usul-ü Atika Sıbyan Mektepleri	Usul-ü Cedide İptidai Mektepleri	Toplam
İstanbul	196	47	243
Erzurum	?	?	850
Adana	585	12	597
Ankara	1695	397	2092
Aydın	420	2151	2571
Bitlis	254	9	263
Hüdavendigar(Bursa)	3173	244	3417
Diyarbakır	185	11	196
Sivas	1366	271	1637
Trabzon	2390	229	2619
Kastamonu	2919	555	3474
Konya	275	35	310
Mamuratülaziz	392	6	398
Van	120	9	129
Edirne	1721	204	1925
Selanik	931	126	1057
İşkodra	75	26	101
Kosova(Üsküp)	386	59	445
Manastır	275	176	451
Yanya	61	66	127
Basra	90	26	116
Bağdat	38	11	49
Beyrut	205	181	386
Halep	604	29	633
Suriye	232	59	291
Musul	392	0	392
Cezair-i Bahri Sefid (Ege Adaları)	3	68	71
TOPLAM	18839	3057	21940

Kaynak: Y. Akyüz, 2005:211; Gelişli, 2002: 3.

Celal Esat Arseven sıbyan mekteplerine alternatif olarak açılan iptidai mekteplerin öyküsünü anlatır. “ O zamanlar Abdülhamid, Maarife verdiği ehemmiyeti göstermek için Beşiktaş’ta Hasan Paşa karakolu yanında Hamidiye Mekteb-i İptidaisi ismi ile, o devre göre modern sayılabilecek bir mektep açmıştı. Muhtelif dersleri ihtiva eden bu mektepte talebeler sıralar üstünde okuyacak, hocalar siyah tahtalı kürsüler üstünde ders verecekti. Mektebe Şükrü Paşa isminde münevver bir bahriye paşası müdür tayin olunmuş, yüksek mekteplerden mezun hocalar alınmıştı.

Ders programları da diğer iptidailerde olduğu gibi yalnız Kur’an-ı Kerim değil fakat hesap, coğrafya, tarih, Türkçe, hüsnühat ve musiki gibi dersleri ihtiva etmekteydi. Bu dersler saatlere ayrılmış ve her ders ararsında bir çeyrek teneffüs zamanı bırakılmıştı. Bir düdükle haber verilen bu teneffüs zamanlarını talebeler yazın mektebin deniz tarafındaki büyük terasasında, kışın da teneffüshanede geçirirlerdi. Bu havadis bütün Beşiktaş halkını alakadar etti. Herkes çocuğunu bu mektebe vermek istiyordu. Fakat kaydedilecek talebenin yüksek tabakadan olması ve aile terbiyesi bozuk olanların alınmaması mukarrerdi.

Taş mektepte olduğu gibi çocukların entari ve hırka ile mektebe gelmeleri de tecviz edilmediğinden bütün talebenin mektebe mahsus üniforma giymesi mecburi idi…” (Aktaran: Kara ve Birinci, 2005: 273–274).

SONUÇ

Toplumlar medeniyetlerini kurarken diğer medeniyetlerden etkilenirler. Etkilendikleri bu medeniyetlerin sosyal, ekonomik ve siyasi unsurları ile beraber eğitim unsurlarını da kültürlerine taşırlar. Türkler de var oldukları günden beri birçok medeniyetten etkilenmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde de başka medeniyetlerden etkilenmenin ve topluma yansıtmanın en belirgin olduğu dönemler yaşanmıştır. Bu dönemde Avrupa'dan etkilenilmiştir. Avrupa medeniyetinin özellikleri kültürümüze dahil edilmeye çalışılmıştır.

Bazı aydınlar eğitim sisteminin uyum sağlayamadığının farkına varmışlardır. Bunun için de sadece eğitim alanında değil tüm alanlarda yenilenmelere öncü olmak istemişlerdir. Bu sebeple çeşitli siyasi yapılanmalar oluşmaya başlamıştır. Ancak içinde barındırdığı azınlıklarla ve yabancılarla çokuluslu bir yapıya sahip olan Osmanlıların bu dönemi kolay atlattığı söylenemez. Bir yandan diğer devletlerin baskıları ile çıkarılan fermanlar bir yandan siyasi çalkantılar yönetimde tutarsız adımların atılmasına sebep olmuştur. Sıbyan mektepleri de bu karışıklıktan etkilenmişlerdir.

Osmanlılar eğitimin gerekli olduğuna inanıyorlardı ancak eğitimi bir devlet hizmeti olarak düşünmüyorlardı. Bu sebeple eğitim kurumlarının yönetimleri ve denetimleri vakıflara bırakılmıştır. Okullar vakıfların idaresinde oldukları için ülkenin her yerine kolaylıkla yayılmışlardır. Hemen hemen her mahallede sıbyan mektepleri açılmıştır. Böylelikle sıbyan mektepleri ülkenin en yaygın eğitim kurumları olmuş, temel eğitim tüm halka ulaşmıştır. Fakat vakıfların idaresi altında olmanın olumsuz sonuçları da olmuştur.

Bu olumsuz sonuçları inceleyecek olursak okullar devletin denetiminden uzak kalmışlardır. Bu denetimsizlik hem okulların fiziksel olarak bakımsız hem de ders programlarının, uygulanan metod ve tekniklerin çağın gerisinde kalmasına sebep olmuştur. Örneğin 1847 tarihinde falaka yasaklanmasına rağmen pek çok yazarımızın anılarından 19. yy'ın sonlarında dahi falakanın devam ettiğini görmekteyiz. Hatta bu uygulama günümüze o kadar olumsuz yansımıştır ki çoğu kimsenin aklına sıbyan mektebi denilince bilmediği metinleri ezberleyen ve sürekli falakaya yatırılan çocuklar gelmektedir.

Sıbyan mektepleri Tanzimat dönemine kadar İslam kültüründen gelen Kur'an mektepleri ile aynı anlayışı devam ettirmişlerdir. Çünkü yine İslam kültüründen gelen medreselerin etkisi altında bulunan kurumlardı. 16. yy'dan sonra medreselerin sistemlerinin teknolojiye uyum sağlayamadığını ve yeniliklere sıcak bakmadıklarını hatırlatacak olursak bu mekteplerde ıslah çalışması yapmanın zor olduğu anlaşılır.

Medreselerin tepkisi nedeni ile ilköğretimde istenilen yeniliklerin yapılamayacağı anlaşılınca sıbyan mekteplerine fazla dokunulmadan, bu okullara alternatif modern anlamda eğitim kurumlarının açılmasına karar verilmiştir. Kısacası eğitimde yenileşmeyi isteyenler sıbyan mekteplerini kendilerine göre şekillendirmek yerine kendi anlayışlarına uygun eğitim kurumları açmıştır. Bunların yanına azınlık ve yabancı okullarını da eklersek farklı fikirleri yansıtan okullar açıldığı için öğretim kurumlarında birlik sağlanamamıştır. Bu da toplumda oluşan birlik duygusuna zarar vermiştir. Ortaya atılan Osmanlıcılık fikri ise azınlıkların ayrımcı faaliyetleri sebebi ile amacına ulaşamamıştır.

Sıbyan mekteplerine hoca olacak kişiler seçilirken titiz davranılmış, özen gösterilmiştir. Hocalar toplum tarafından saygı gören kişiler arasından seçilmekteydi. Ancak Osmanlı devletinin sonlarına doğru gerekli niteliklere ve bilgi düzeyine sahip olmayan kişiler de hocalık yapmışlardır.

Eğitim alan tüm bireylerin yolu ilköğretim kurumları olan sıbyan mekteplerinden geçtiği için bu okulların dönemin kültürel anlayışına etkisi olmuştur. Öğrenmeye başlamanın ilk basamağı olması nedeniyle de bu mekteplerde verilen eğitim ve yapılan törenler öğrencilerin kişilik oluşumuna büyük etki etmiştir. Birçok önemli kişinin eserlerinde bunların tesiri görülmektedir.

18. yy'da kendini göstermeye başlayan eğitimde yenileşme hareketleri genellikle İstanbul ile sınırlı kalmıştır. Anadolu'daki iller, köyler ve kasabalar gelişmelerden etkilenmiyorlardı.

Dönemin istatistiklerine bakıldığı zaman sıbyan mekteplerinin ülkenin en yaygın kurumları olduğu görülmektedir. Ancak bu veriler bizi yanıltmamalıdır. Çünkü önemli olan kurumların sayısı değil verdiği eğitimin kaliteli olmasıdır. Eğitimin kalitesi de elbette ki iyi yetişmiş öğretmenlere bağlıdır. Eğitim politikasını

benimsemiş, öğretim metodlarını iyi bilen öğretmenler sayesinde eğitimin kalitesi yükseltilebilir. Ne yazık ki 16.yy'dan sonra sıbyan mekteplerinin tümünde dersleri yetkin kişiler vermemiştir. Çağın gerisinde kalmış, dar görüşlere sahip kişilerin öğretmenlik görevini üstlendikleri de olmuştur. Okulların yine aynı anlayışa sahip olan medreselerin etkisi altında olmalarını da göz önüne alırsak batılılaşmanın etkileri sıbyan mekteplerinde çok da etkili olamamıştır. Yayınlanan talimatlar ve nizamnameler tam anlamıyla uygulanamamıştır. Harita, küre gibi ders araçlarına tüm sıbyan mekteplerinde sıcak bakılmamış, ezber yöntemi terk edilmemiştir. Bu anlayış sebebi ile mektepleri yenileştirmek yerine yenilikleri tatbik edecek mektepler kurulmuştur. İptidai mektepler adı verilen bu okulların ortaya çıkması ile de eğitimde kargaşa meydana gelmiştir. Sıbyan mekteplerinin yenileşmesi ise zamana bırakılmıştır. Selim Sabit gibi eğitimcilerin katkısı ile sıbyan mektepleri yavaş yavaş iptidai mekteplere dönüşmeye başlamıştır. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde sayılarının gittikçe azaldığı görülür. 1924 yılında çıkarılan "Tevhid-i Tedrisat" kanunu ile de tamamen kaldırılırlar.

Osmanlının yükseliş dönemi olan 15. ve 16. yy'dan sıbyan mekteplerinde günümüze örnek olabilecek olan uygulamalar vardır. Okula başlama törenleri, düzenlenen geziler, vakıfların ihtiyaç sahibi öğrencilere yaptıkları yardımlar toplum içinde birlik duygusunun oluşmasını sağlamıştır. Yine aynı mektepler olumsuz yönleri ile de günümüz okullarına örnek olmalıdırlar. Bu okullarda yapılan hatalardan ders alınarak şimdi tekrarlanmamalıdır. Yukarıda belirtildiği gibi çağa ayak uydurma çalışmaları yapılırken önce okulların ders programları, metod ve teknikleri değil, bunları uygulayacak olan öğretmenler yetiştirilmelidir. Aynı zamanda okullar siyasetten ve ideolojilerden uzak bilimsel kurumlar niteliğini taşımalıdır.

Osmanlılarda eğitim sistemi yenilenmeye çalışılırken yapılan bir önemli hata da yine plansızlık sonucu doğmuştur. Temel eğitimin gereklerini yerine getiremeyen sıbyan mekteplerinin üstüne rüşdiye mektepleri açılmıştır. İlkokulu Türkçe okuma yazmayı öğrenmeden bitiren öğrencilerin bir üst eğitim kurumundaki derslerin altından kalkması imkansızdır. Dolayısıyla eğitim kurumları sınıflandırılırken ders programlarının birbirini tamamlayıcı olması gerekmektedir.

KRONOLOJİ

Çalışmamızın en son başlığında ise konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bir zaman çizelgesi oluşturulmuştur.

1808: II. Mahmud'un tahta çıkışı.

1826: Yeniçeri Ocağının kaldırılması.

1831: Türkçe yayınlanan ilk gazete olan Takvim-i Vekayi çıkarılması.

1824: Padişah II. Mahmud tarafından ilköğretimin zorunlu olduğuna dair fermanın yayınlanması.

1826: Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulması.

1838: Meclis-i Umur-ı Nafia kurulması.

3 Kasım 1839: Tanzimat Fermanının ilan edilmesi.

1839: Mekatib-i Rüşdiye Nezareti'nin kurulması.

13 Mart 1845: Meclis-i Maarif-i Muvakkat'ın kurulması. (Meclis-i Maarif-i Umumiye)

1845: Sultan Abdülmecit'in eğitime önem verilmesi gerektiği hakkındaki fermanı okutturması.

1846: Mektib-i Umumiye Nezareti'nin kurulması.

1847: Eftalin Tedris ve Terbiyelerini Ne Veçhile İcra Eylemeleri Lazımgeleceğine Dair Sıbyan Mektebi Haceleri Efendilere İta Olunacak Talimatın yayınlanması.

16 Mart 1848: Öğretmen okullarının açılması.

1851: Encümen-i Danişin kurulması.

Şubat 1856: Islahat Fermanı'nın ilan edilmesi.

1856: Encümen-i Daniş'in kapatılması.

30 Nisan 1857: Mekatib-i Umumiye Nezareti'nin Maarif-i Umumiye Nezareti adını alması.

23 Mayıs 1863: İrade-i Seniye'nin yayınlanması.

1869: Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yayınlanması.

Nisan 1870: Okullarda okutulacak kitapların yazım ve tercümeleri ile ilgili 13 maddelik bir nizamnamenin yayınlanması.

4 Mayıs 1870: Meclis-i Kebir-i Maarifin İlmiye Islah-ı Mekatip Komisyonu'nun kurulması.

1870: İlkokullarda usul-i cedide hareketlerinin başlaması.

Öğrencilere "Evrak-ı Takdiriye" (Ödüllendirme kağıtlarının) verilmesi.

Selim Sabit Efendi'nin "Rehnüma-yi Muallimin" isimli kitabının yayınlanması.

1875: Tedrisat meclislerinin kurulması.

29 Nisan 1875: Derssadet ve Bilad-ı Selase'deki mekatib-i sıbyaniyenin idaresi için teşkil olunacak meclis-i tedrisiye ve şubelerinin suret-i teşkili ve vazifelerine dair 34 maddelik talimatın yayınlanması.

Ağustos 1876: II. Abdülhamid'in tahta çıkışı.

1876: Kanun-i Esasi'nin yayınlanması.

Sıbyan mekteplerinin Mekteb-i iptidai adını alması.

23 Temmuz 1908: II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi.

6 Ekim 1913: Tedrisat-ı İptidaiye Kanunun kabul edilmesi.

1924: Tevhid-i Tedrisat Kanununun yayınlanması.

KAYNAKÇA

Akgündüz, Hasan (1986). Sıbyan Mektebi, **Yayınlanmamış yüksek lisans tezi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Akgündüz, Hasan (1997). **Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi.** İstanbul: Ulusal Yayınları.

Akkutay, Ülker (1984). **Enderun Mektebi.** Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.

Akyüz, Hasan (t.y.). Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Meselesi. **Türk Milli Eğitiminin Dünü, Bugünü ve Geleceği**. Ankara: Ülkü Bir Yayınları.

Akyüz, Yahya (2003).Osmanlıdan Günümüze Öğretmen Yetiştirme Politikalarına Eleştirel Bir Bakış. **Öğretmen Yetiştirme ve İstihdamı Sempozyumu, Eğitim Sen Yayınları.** , (http://www.egitimsen.org.tr/belgeler/ogretmenyetistirme.doc) Erişim tarihi: 09.05.2007.

Akyüz, Yahya (2004). **Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim dergisi.** , http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/sayi49/akyuz.htm, Erişim tarihi: 09.05.2007.

Akyüz, Yahya. (2005). **Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M.S. 2004)** (9. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Bilim, Cahit Y. (2002).**Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi** (2. Baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Bozdemir, İbrahim (1991). Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Eğitim ve Öğretim **Yayınlanmamış yüksek lisans tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bulut, M. (t.y.). "Din ve Sosyal Hayat". **Diyanet Aylık Dergi**, (165), 6-10.

Büyükkarcı, Süleyman (1998). **İstanbul Alman Lisesi**. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.

Büyükkarcı, Süleyman (2003). **İstanbul Ermeni Okulları.** Konya: Yelken Yayınları.

Büyükkarcı, Süleyman (2003). **Türkiye'de Rum Okulları**. Konya: Yelken Yayınları.

Büyükkarcı, Süleyman (2004). **Türkiye'de Amerikan Okulları** (2. Baskı)**.** Konya: Yelken Yayınları.

Cicioğlu, Hasan (1985). **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi).** Ankara: Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Çelenk, Süleyman (17 Aralık 2003).Bölünmüş Eğitime Dönüş. **Radikal gazetesi**.

Dağ, Mehmet ve Öymen, Hurşit R. (1974). **İslam Eğitim Tarihi.** Ankara: Milli Eğitim Basımevi

Erdem, Ali R. (2005). İlköğretimimizin Gelişimi ve Bugün Gelinen Nokta. **Üniversite ve Toplum: Bilim, Eğitim Ve Düşünce Dergisi**, 5(2)

Ergin, Osman (1945). **Fatih İmareti Vakfiyesi.** İstanbul: İstanbul Belediyesi Yayınları.

Ergün, Mustafa (1996). **II. Meşrutiyet Dönemi eğitim Hareketleri.** Ankara: Ocak Yayınları.

Ergün, Mustafa (2006). Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme. **Sanal Eğitim Bilimleri Kütüphanesi.** http://www.egitim.aku.edu.tr/ergun3.htm, Erişim tarihi: 09.05.2007

Gelişli, Yücel (2). Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişim ve Dönüşümü). Yeni Türkiye Araştırma ve Yayın Merkezi, 15, 34-35.

Kara, İsmail ve Birinci, Ali. (2005). **Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/ Sıbyan Mektepleri (1. Baskı).** İstanbul: Dergah Yayınları.

Kılıç, Nuray (2002). XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda Eğitim ve Sıbyan Mektepleri Üzerine bir İnceleme, **Yayınlanmamış yüksek lisans tezi**, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kodaman, Bayram (1988). **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi.** Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Koçer, Hasan A. (1987). **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu.** Ankara: Uzman Yayınları.

Koçer, Hasan A. (1975). **Eğitim Sorunlarımız Üzerine İncelemeler ve Düşünceler.** Ankara: Saray Matbaası.

Öz, Vahap (Mayıs 2003). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/79.pdf , Erşim tarihi: 09.05.2007.

Özalp, Reşat ve Ataunal (1977). **Türk Milli Eğitim Sistemi Düzen ve Teşkilatı.** İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

Özön, Mustafa N. (1959). Osmanlıca- Türkçe Sözlük. İstanbul: **İnkılap Kitapevi.**

Özturna, Fikret (1991). Sinan Dönemi Sıbyan Mektepleri, **Yayınlanmamış yüksek lisans tezi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Sağ, Vahap (2003). Toplumsal Değişim ve Eğitim Üzerine. **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** 27(1), 11-25.

Sakaoğlu, Necdet (1991). **Osmanlı Eğitim Tarihi.** İstanbul: İletişim Yayınları.

Tezcan, Mahmut. (1974). **Türklerle İlgili Stereotipler (Kalıp Yargılar) Ve Türk Değerleri.** Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Ve Toplum Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim (1993). **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü.** Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Uçan, Ali (t.y.). Türkiye'de Öğretmenliğin Meslekleşmesi. www.meb.gov.tr/belirligunler/24kasim/ogretmenlik/ogretmenlik_meslegi.htm Erişim tarihi: 09.05.2007.

Unat, Faik R. (1964). **Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış.** Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

EK-1

8 NİSAN 1847 TARİHLİ

SIBYAN MEKTEBİ HOCALARINA İTA OLUNACAK TALİMAT

1- Disipline Ait Hükümler

a) Gerek dinen gerekse aklen fena bir hareket olarak düşünülen kaba bir hareket yapan çocuk falakaya vurulur. Tembelliği görülen çocuklarda bu falaka cezasına çarptırılırdı. Çocuk, erkek ise ayaklarını, kız ise ellerini falakaya koyup değnekle döverek cezalandırma şekli, eskiden beri gelenek halinde uygulanmakta ise de yeni disiplin kurallarında dayak cezası yasaklanmış olduğundan, mekteplerde de dayak men edilmiştir.

b) Talebe tembellik yaparsa çocuk her kimin çocuğu olursa olsun, akranı olan sıbyan arasında utanacağı düşünülerek çocuğun üst başta olan minderi, yazsa hoca veya kalfa tarafından görülebilecek bir yer seçilmek şartı ile okul kapısı dışına yerleştirilir; kış ise okulun içinde kapının yanı başına minder konur ve çocuk bu kapı dışı veya kapı içine oturtulur. Hoca kendisinden uzaklaştırmak sureti ile cezalandırdığı bu çocuğa ne sövüp sayar ne de dayak atar. Yalnız artık onunla ilgilenmez, diğer çocuklara güler yüz gösterdiği halde, ona güler yüz göstermez, ona dargın bir yüzle cezalı olan o yere konan minderine oturtur.

2- Mecburi Devama Ait Hükümler

a) 6 yaşını tamamlayıp 7 yaşına basan her çocuk okula devama mecburdur.

b) Daha küçük yaşta, yani 4 veya 5 yaşlarında bulunan çocukların okula başlatılması anne ve babanın isteğine bırakılmıştır. Bu gibi çocukların okula kabulünden kaçınmak doğru değildir.

c) Mecburi devam yaşına girdiği halde çocuklarını okula vermeyip cahil bırakarak, padişahın fermanına uymayanlar din cihetinden azarlanmaya layık olacaklarından, bu gibi çocukları araştırmak üzere memurlar tayin edilir. Mahalle imam ve muhtarları da bu gibi çocukların okula devam edip etmediklerini araştırmaya mecburdurlar. Bu mecburiyeti uygulayan ilgililer hiçbir hususta gevşeklik göstermezler. “ Bu çocuk yüksek bir zatın çocuğudur, bu çocuğun babası dostumdur, bu çocuğun babası akrabamdır.” Gibi hatır ve gönül tanınması ise düşmanlık ve fesat karıştırılması, suçu gizlemek, suç ile beraber olmak demek

olacağından bu gibi takipçiler ve sorumlular hakkında da ayrıca azarlama cezası verilir.

d) Aile durumları kötü olan yani fakirlikleri yüzünden çocuklarını okullara yollayamayan aileler çocuklarını para kazansın diye bir işe sokar, bir yere çırak olarak verirler. Yaşları 7'den 11 veya 13'e ulaşmış bulunan çocukların kazançlarına engel olunmaz. Yalnız bu gibi çocuklar dini akidelerini öğrenmek üzere sabahları bir saat okula mecbur tutulurlar.

3- Öğrenin Süresi ve İmtihanlar

a) Sıbyan okul süresi 4 yıldır.

b) Bu müddet içinde gereken bilgiyi öğrenemeyen çocuk 1 yıl daha okumaya bırakılır. Her yıl sonunda imtihan veren çocuk ikinci yıla geçer. O yıl da başarı gösteremezse 1 yıl daha okumasına izin verilir. Yani bir çocuk okula başladığı yıldan sonra- o yıl dahil- 7 yıl o okula devam edebilir. Yapılan imtihanda başarı gösteren çocuklar imtihanla rüşdiyelere alınırlar.

c) Eğer çocuk yedinci yılın sonunda da bir başarı sağlayamazsa okula devam edip etmeyeceği hususu artık baba ve annesinin isteğine bırakılır. Anne ve baba "Oğlum bir gün gelir başarı gösterir. Biz okumasını istiyoruz." derse yine okula devam ettirilir.

d) Sıbyan okullarında uygulanan tek başına öğretim ve kalfalık usullerine göre imtihan, dördüncü yılsonunda yapılır. Sıbyan okullarında bir sınıf geçme imtihanı söz konusu değildir.

4- Öğretmenler ve Yardımcıları

a) Sıbyan okulunda bir tane de yardımcısı olan kalfa vardır. Eğer imkan sağlanırsa bir de yazı hocası bulunur. Okulun hocası elifba, Kur'an, tecvid, ilm-i hal, harekeli Türki, ahlak risalesi derslerini okutur.

b) Okulları teftiş etmek ve hocalara yol göstermek üzere müfettişler de vardır. Bunlara "Mektep Mu'ini" denir (Kodaman, 1988: 58-60).

EK-2

1869 TARİHLİ MAARİF-İ UMUMİYE NİZAMNAMESİ SADELEŞTİRİLMİŞTİR

Birinci Kısım

Okulların Bölüm ve Dereceleri

Birinci madde- Osmanlı devleti memleketlerinde bulunan okullar iki esas kısma ayrılır. Birincisi, genel okullar (Mekatibi Umumiye)dır ki, yönetimi devlete aittir. İkincisi özel okullardır. Bu okulların kurulması ve yönetimi kişilere veya cemaata aittir. Kontrolü devlet tarafından yapılır.

Birinci Bölüm

Genel Okullar

(Mekatibi Umumiye)

İkinci Madde- öğretim kademesi üç esas bölüme ayrılır. Birincisi sıbyan ve Rüştiye, ikincisi idadiye ve sultaniye okullarına ve üçüncüsü yüksek okullara mahsus olan derslerdir. Bu cihetle Osmanlı Devleti memleketlerinde genel okullar beş sınıfa ayrılmıştır. Birincisi sıbyan, ikincisi rüştiye, üçüncüsü idadiye, dördüncüsü sultaniye okulları ve beşinci de yüksek okullardır.

I

Sıbyan Okulları

(Mekatibi Sıbyaniye)

Üçüncü Madde- Her mahalle veya köyde ve icabına göre bir iki mahalle veyahut bir iki köyde en az birer sıbyan okulu bulunacaktır. Karma olan köy ve mahallelerde Müslüman ve Müslüman olmayan halkın çocuklarına mahsus okullar ayrı olacaktır.

Dördüncü madde- Sıbyan okullarının inşaat ve tamir masrafları ile öğretmenlerinin ödenekleri ve diğer masrafları aynı mahalle ve köyde bulunan cemaatler tarafından ödenecektir.

Beşinci madde- Sıbyan okullarının ihtiyacı bulunan okullar nizamnamesine göre seçilecek ve tayin edilecektir.

Altıncı madde- Sıbyan okullarının öğretim süresi dört yıl olup aşağıda yazılı dersleri öğreteceklerdir:

1- Yeni usul ile alfabe

(Usulü cedide veçhile elifba)

2- Kur'an-ı Kerim

3- Tecvit

4- Ahlak üzerine yazılmış küçük kitaplar

(Ahlaka müteallik risail)

5- Din dersleri

(İlmi hal)

6- Yazı

7- Aritmetik

(Muhtasar fenni hesap)

8- Kısa Osmanlı tarihi

9- Kısa coğrafya

10- Faydalı bilgiler

(Malumatı nafıyaı cami risale)

Okul süresinden sonra kuran ezberlemek (hıfzı kuran etmek) isteyenlerin daha fazla okulda kalmaları arzuya tabidir.

Yedinci madde- Bu derslerin değiştirilmesi veya genişletilmesi lüzumu görüldüğü takdirde, mahalli eğitim meclisinin Maarif Nezaretinden izin alması ve Meclis-i Kebiri Maarifin uygun görmesi üzerine yapılacaktır.

Sekizinci madde- Sıbyan okullarında, Müslümanların ve Hıristiyanların bayram ve özel günlerinde ve bütün okullarda padişahın tahta çıktığı güne tesadüf eden tarihten başka günlerde, sabahtan akşama kadar ders okutulması kararlaştırılmıştır. Bu bakımdan öğretmenler belirli zamanlarda eğitim ve öğretim için okulda hazır bulunacaklardır. Mahalle veya köyün okuma çağında bulunan çocukları okula devama mecburdur.

Dokuzuncu madde- Osmanlı devleti memleketlerinde kız çocukları altı yaşından on yaşına ve erkek çocuklar da yedi yaşından on bir yaşına kadar sıbyan okullarında okula devama mecburdurlar.

Onuncu madde- Bir mahalle veya köyde sıbyan okuluna gitmek için erkek ve kız öğrenim çağında ne kadar çocuk varsa adlarını ve onların iaşesiyle mükellef olan

ana ve babaların isim listesini bildirir bir defter ihtiyar meclisi tarafından hazırlanıp altı da mühürle onaylandıktan sonra okul öğretmenlerine teslim olunacaklardır.

On birinci madde- onuncu maddede bildirildiği gibi tertip edilecek defterde adları bulunan çocuklardan gelmeyenler olursa, öğretmen tarafından mahalle muhtarına haber verilerek o çocuğun babası veya anası veyahut en yakın akrabası ihtiyar meclisine getirilerek çocuğu okula göndermesi teklif ve ihtar olunacaktır.

On ikinci madde- Bir çocuğun okula gitmesi için ana ve babasına veya akrabasına bir ayda üç defa ihtar yapılıp da çocuğun on üçüncü maddede yazılı özürleri bulunmadan gönderilmediği anlaşılırsa, özel yönetmeliğine uyularak o kişilerden haline ve iktidarına göre beş kuruştan yirmi kuruşa para cezası alınıp Maarif İdaresi veznesine teslim edilecektir. Bu ceza alındıktan sonra yine etkisi görülmezse çocuk mahalli hükümet tarafından zorla okula götürülecektir.

On üçüncü madde- Okuma çağında bulunan çocuklardan ancak aşağıda gösterilen özürleri bulunanlar zor kullanılarak okullara gönderilmezler:

1- Mahalli hükümet tarafından muayene ettirilerek okula gitmesine engel olacak fiziki ve ruhi hastalığı bulunanlar,

2- Fakir ve yardıma muhtaç bir ailenin bir çocuğu olup da ailenin geçinimi için o çocuğun çalıştırılmasında mecburiyet olduğu anlaşılanlar,

3- Ekim ve harman zamanlarında çiftçilik ile uğraşan çocuklar,

4- Evi okuldan yarım saat uzaklıkta bulunan çocuklar,

5-Çocuğun bulunduğu yerde okul yoksa veya okul bulunup da çocuğu alamayacak kadar öğrenci bulunduğu zamanlarda,

6- Çocuğun evine veya başka bir yerde özel olarak okuma yazma öğrendiği anlaşılırsa.

Yukarıda sıralan veya bunlara benzer mahalli hükümetçe kabul edilecek kuvvetli özürleri bulunalar okullara zor kullanarak gönderilemezler.

Sıbyan okullarına devam etmeyen çocuklardan herhangi birinin yukarıda açıklanan herhangi bir özrü olduğu saptanırsa, o çocuğun ana ve babasından veya akrabasından para cezası alınmaz.

On dördüncü madde- Sıbyan okulunda öğrenimini bitiren öğrenciler imtihan nizamnamesi gereğince aldığı diploma ile imtihansız rüştiyeye kabul olunurlar.

On beşinci madde- Bir mahalle veya köyde bir cemaate mahsus iki sıbyan okulu olduğu ve binaların bulunduğu yerlere göre herhangi bir sakınca görülmediği taktirde, bu okullardan biri yine o cemaatin erkek çocuklarına, diğeri kız çocuklarına ayrılacaktır. Böyle bir ayırım yapmaya imkan görülmeyen yerlerde, bağımsız kız sıbyan okulu açılıncaya kadar, erkek sıbyan okullarına, ilgili cemaatlerin kız çocukları da kabul olunabilir. Ancak böyle bir mecburiyet bulunduğu takdirde kızlar erkeklerle aynı sınıfta karma olarak bulundurulamazlar.

On altıcı madde- Bağımsız olan kız sıbyan okullarının öğretmen ve dikiş ustaları kadın olacaktır. Fakat istenilen nitelikte kadın öğretmenler yetiştirilinceye kadar yaşlı ve olgun erkeklerden öğretmen tayin edilebilir.

On yedinci madde- Kız sıbyan okullarının öğretim ve yöntemi, öğretim süresi, tatilleri ve öğrencilerin öğrenim yönünden mecburiyetleri ve diğer hususatları erkek sıbyan okulları hakkında usule tabi olacaktır.

Dördüncü Bölüm

Öğretmenlere Dair

Yüz yetmiş sekizinci madde- Umumi okullar (Mekatibi Umumiye) öğretmenleri Osmanlı Devleti uyruğundan olacaktır. Öğretmen okulu sıbyan bölümünden diploması olmayanlar veya bu diplomayı imtihanla alanlar sıbyan okullarına öğretmen olarak atanmayacaklardır. Öğretmen okulu sıbyan bölümünden diploması olanlar diğer isteklilere tercih edilecektir.

Yüz sekseninci madde- sıbyan okulu öğretmenlerinden okulların işleyişlerine aykırı iş yapanlara kusur ve kabahatlerinin dercesine göre resmen tevbih ve takdir cezaları verilir. Kusur ve kabahatlerini tekrarlayanlara verilen cezaların etkisi görülmezse işlerinden çıkarılırlar.

Beşinci Bölüm

Mali İşlere Dair

Yüz doksan sekizinci madde- Sıbyan okulları öğretmen maaşları ve diğer giderlerin cemaatler tarafından ödenmesi ön görülmüştür. Bu sebepten her sıbyan okuluna gerek aynı eşya ve erzak ve gerek para olarak verilecek ödeneğin bir yıllığı, yerlerine göre dokuz yüz ve altışar yüz kuruştan aşağı olmayacaktır. Bu ödenek aylara veya mahallerince uygun görülecek zamanlara bölünecektir. Okulun vakfı varsa ondan, yoksa veya bulunup da kafi gelmediği hallerde o okulun mensup

olduğu cemaat içinde varlıklı olanlar yardım yapacak ve yetişmediği takdirde noksan kalan miktar mahalle veya köy tarafından ödenecektir (Özalp ve Ataünal, 1977: 549–583).

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Şadiye YILMAZ
Doğum Yeri:	Konya
Doğum Tarihi:	14/01/1985

Öğrenim Durumu

Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	İnkılap İlkokulu		Konya	1995
Ortaöğretim	Meram Ortaokulu		Konya	1998
Lise	Dolapoğlu Anadolu Lisesi		Konya	2002
Lisans	Selçuk Üniversitesi	Sınıf Öğretmenliği	Konya	2006
İş Deneyimi:	2006 yılından beri Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak sınıf öğretmenliği			
E-Posta:	sadiye1905@mynet.com			